

Oryantalist Bir Fikrin Kendi Paradigması İçinden Tenkid Edilme Serencamına Örnek:

Norman Calder'ın *Muvatta'*ı Tarihlendirmesine Yöneltilen Eleştiriler*

Rahile KIZILKAYA YILMAZ**

Özet

Hadis ve fikhın erken dönemiyle ilgilenen oryantalist araştırmacıların *Muvatta'* hakkında önemli bir literatür oluşmasına imkan sağlayacak kadar sayıda eser kaleme aldığını söylemek mümkündür. Bu çalışmalar arasında özellikle *Muvatta'*ın ortaya çıktığı dönemi tartışması itibariyle kendisinden sonra pek çok kitap, makale ve değerlendirmenin yazılmasına neden olması sebebiyle Norman Calder'ın *Studies in Early Muslim Jurisprudence* adlı eserini zikretmek önem arz etmektedir. Bu makalede Calder'a eleştiriler yönelten araştırmacılar arasında özellikle Wael B. Hallaq ve Harald Motzki'nin tenkidleri ele alınarak hem Oryantalist paradigmanın içerisindeki ilmî ve fikrî süreklilik ortaya konulmuş hem de Oryantalist araştırmacıların tamamının aynı fikre sahip olduğu ve onlar tarafından kaleme alınan her eserin benzer sonuçlar içerdiği şeklinde genellemeci bir yaklaşımın yol açacağı muhtemel hatalara dikkat çekilmiştir.

Oryantalist paradigmanın hadis ilminin temel bir problemi hakkındaki yaklaşımını tespit edebilmenin, ancak ilgili mesele etrafında ortaya çıkan çalışmaların tamamını bir arada görmek ve değerlendirmek ile mümkün olabildiği düşüncesini ortaya koymayı amaçlayan bu makale, söz konusu literatürden istifade etmek isteyen bilim insanlarına bir yöntem ve perspektif sunmayı da ön görmektedir.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Norman Calder, Harald Motzki, Wael B. Hallaq, *Muvatta'*, Tarihlendirme

* Bu makale, daha önce tarafımızdan hazırlanan doktora tezinden istifade edilmek suretiyle kaleme alınmıştır. Bkz. Yılmaz, Rahile, *Modern Hadis Tartışmaları Bağlamında Muvatta'daki Mürsel Rivayetler*, MÜSBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014.

** Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, rahile.yilmaz@marmara.edu.tr.

An Example of the Way How an Idea is Criticized Within the Orientalist Paradigm: The Criticisms Regarding Norman Calder's Dating of *Muwatta'*

Abstract

It is possible to say that the orientalist researchers who showed a particular interest in the early period of hadith and Islamic jurisprudence have written enough to form a significant literature on *Muwatta'*. Among these works, Norman Calder's *Studies in Early Muslim Jurisprudence* is worthy of note, for it discusses the period in which *Muwatta'* emerged and his book is widely discussed in many books, articles and reviews. In this article, the scientific and intellectual continuity within the orientalist paradigm will be discussed, as well as the possible mistakes caused by a generalist approach asserting that all orientalist researchers have the same mindset and each study made by them arrives at similar conclusions. The subject will be handled through the criticisms made researchers for Calder; especially Wael B. Hallaq and Harald Motzki.

This article aims to present the idea that the only way to determine the approach of the Orientalist paradigm on any fundamental issue of the science of hadith, all of the studies ever done in that particular subject must be evaluated together. It also aims to provide a method and a perspective to researchers who want to benefit from orientalist literature.

Keywords: Orientalism, Norman Calder, Harald Motzki, Wael B. Hallaq, *Muwatta'*, Dating

Giriş

Oryantalist paradigma içerisinde kalarak üretilen her görüş ve her eser kendi kaynağı olan paradigmadan izler taşısa da oryantalist bir yaklaşımın diğer bir oryantalist araştırmacı tarafından zaman zaman eleştirildiği gerçeği, daha baştan ifade edilmelidir.¹ Bu sebeple söz konusu paradigmaya ait herhangi bir hipotez, ilgili literatürün kendi içindeki eleştiriler, katkılar ve tashihler göz ardı edilerek anlaşılamayacağı gibi özellikle bu çalışmalardan istifade etmek isteyen araştırmacılar için ortaya koyulan eserlerin tamamına müracaat etmek bir zaruret halini almaktadır. Tasvir edilen bu durum ve süreç, esasında şarkiyat literatürü hakkında bilgi almayı veya bu çalışmalardan yararlanmayı dileyen bilim insanlarına yönelik bir yöntem imkanı da sağlamaktadır. Aksi takdirde genellemeci bir yaklaşım ve bakış açısı, Oryantalist paradigmanın sahip olduğu ilmî ve fikrî sürekliliği

¹ Oryantalist meslektaşları tarafından eleştirilen bazı oryantalist araştırmacıların isimleri için bkz. Kılıç, Muharrem, "Klasik Oryantalist Söylemin İslâm Hukukuna Yaklaşımına Eleştirel Bir Bakış: Wael B. Hallaq Örneği", *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu*, 11-12 Mayıs 2002, Adapazarı 2003, ss. 343-363; Kılıç, "Klasik Oryantalist Geleneğe Eleştirel Bir Bakış: David Stephan Powers Örneği", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2004, sayı: 4 [*Oryantalist İslâm Hukukçuları Özel Sayısı*], ss. 175-195;

görmenin önündeki en büyük engel olarak akademik çalışmaların akametine sebebiyet verir.

Erken döneme ait eserler arasında önemli bir yere sahip olan ve hem hadis hem de İslam hukuk tarihi hakkında çalışan herkesin kendisine müracaat ettiği İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta'*ı Calder'a göre 250/864 ve 270/883 yılları arasında yirmi yıllık bir süre zarfında oluşturulmuş, Yahyâ b. Yahyâ'nın (ö. 234/849) öğrencisi kabul edilen İbn Vaddâh (ö. 287) tarafından Kurtuba'da kitap haline getirilmiştir.² Esasında Calder, *Muvatta'*ı tarihlendirirken iddialarını üç temel noktaya dayandırmaktadır: *Muvatta'*ın içeriği; *Muvatta'*ın oluşum ve tertibinin ilkeleri hakkındaki incelemeleri; *Muvatta'*ın oluşumu, tertibi ve muhtevasının *Müdevvene* ile karşılaştırılması.

Calder'ın kitabındaki bazı iddialara dair tenkitler içeren pek çok çalışma kaleme alınsa³ da eserin temel hipotezini doğrudan çürütmeye yönelik telifler Hallaq ve Motzki'den gelmiştir. Bu sebeple hâlihazırdaki makalede, tenkitlerinin yanı sıra hadis-fıkıh tarihi hakkında önemli tespitlerde bulunarak Calder'ın iddialarını şüpheli hale getiren Hallaq ve Motzki'nin *Muvatta'*ın tarihlendirilmesine dair görüşleri esas alınacaktır. Böylece hem oryantalist araştırmacıların kendi içlerinde nasıl farklı eğilimler sergiledikleri, hem de onlara ait fikirlerin, çalışmaların diğer oryantalist meslektaşları tarafından nasıl bir değerlendirilme sürecine tabi tutulduğu gösterilecektir. Zira oryantalist bir hipotezin kendi paradigması içinden tenkid edilme serencamını takip etmek, söz konusu literatürün kendine has temel

² Calder, Norman, *Studies in Early Muslim Jurisprudence*, Oxford: The Clarendon Press, 1993, ss. 35-38, 146. Daha önce Calder'ın bu eserini tanıtan, temel iddialarını, *Muvatta'* tarihlendirmesini konu alan bir makale, tarafımızdan kaleme alındı. Bkz. "Norman Calder'ın *Studies in Early Muslim Jurisprudence* Adlı Eseri Çerçevesinde Şarkiyat Literatüründe *Muvatta'*ın Tarihlendirilmesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2014, sayı: 24, ss. 393-407. Ancak ilgili çalışmada Calder'ın *Muvatta'* tarihlendirmesine yöneltilen tenkidler ve ayrıntıları ele alınmadı. Müstakil bir çalışmaya gerektiren bu konu, hâlihazırdaki makalenin yazılma nedenlerinden birini teşkil etmektedir.

³ Calder'ın kitabı hakkındaki değerlendirme yazılarından ve ona yönelik kaleme alınan çalışmalardan bazıları şunlardır: Burton, John, "Rewriting the Timetable of Early Islam", *Journal of the American Oriental Society*, 115/III (Jul.-Sep., 1995), ss. 453-462; Görke, Andreas, *Das Kitâb al-Anwâl des Abû 'Ubaid al-Qâsim b. Sallâm: Entstehung und Überlieferung eines frühislamischen Rechtswerkes*, Princeton: The Darwin Press 2003 (Studies in Late Antiquity and Early Islam, 22); Sadeghi, Behman, "The Structure of Reasoning in Post-Formative Hanafi Jurisprudence", Princeton University, 2006; Schneider, Irene, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", *The Journal of Religion*, 75/4 (Oct., 1995), ss. 604-606; Hawting, G. R., "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, 59/1 (1996), ss. 139-141; Peters, Rudolph, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder" *International Journal of Middle East Studies* 26/4 (1994), ss. 699-701; Weiss, Bernard, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 21/2 (1994), ss. 253-255; el-Matrûdî, Abdülhakim, "Târîhu te'lîfi'l-meşâdiri'l-fikhiyyeti'l-ka'dîme 'inde'l-müsteşrih Norman Calder ve reddü ba'zi'l-müsteşrikin 'aleyh", *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, XLIV/1, İslâmâbâd 1430/2009, ss. 145-178; Rippin, Andrew, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", *Journal of Semitic Studies*, 39/2 (1994), ss. 346-347; Rosen, Lawrence, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", *Law and History Review*, 13/1 (1995), ss. 137-139; M. al-Faruque, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", *Muslim World Book Review* 15/1 (1994), ss. 11-15.

özelliklerini tespit etmeyi mümkün kılacak, ayrıca bu müktesebattan yararlanmayı düşünenlere de bir perspektif sunacaktır.

I. Norman Calder'ın *Muvatta'*ı Tarihlendirmesi

İskoç menşeli bir oryantalist olan Norman Calder (1950-1998) *Studies in Early Muslim Jurisprudence* adlı kitabında, İslâm hukûkunun erken dönemine ait temel kaynaklardan kabul edilen İmâm Mâlik'in *Muvatta'*, İmâm Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) *Kitâbu'l-Harâc'ı*, İmâm Şeybânî'nin (ö. 189/804) *Kitâbu'l-Asl* ve *Kitâbu'l-Hucce 'alâ ehli'l-Medîne'si*, İmâm Şâfi'î'nin (ö. 204/819) *Kitâbu'l-Ümm'ü*, Sahnûn'un (ö. 240/854) *el-Müdevvene'si* ve Müzenî'nin (ö. 264/878) *el-Muhtasar'ını* metinsel-tarihsel tahlîl metoduyla inceleyerek söz konusu eserlerin ne zaman, nerede ve kimin tarafından telif edildiklerini sorgulamaktadır. Ona göre söz konusu kaynaklar, yoğun bir redaksiyon sürecinden geçtikleri için şimdiye kadar kabul edilenden daha geç bir döneme tarihlendirilmelidirler. Müelliflerine âdiyetini reddettiği eserlerin büyük bir kısmının farklı coğrafyalarda kaleme alındığını düşünmekte ve böylece eserin müellifini, yazıldığı coğrafyayı, telif edildiği kabul edilen tarihi yeniden tespit etmeye çalışmaktadır.⁴

Ignaz Goldziher (1850–1921), Joseph Schacht (1902-1969), Theodor Nöldeke (1836-1930) ve hocası John Wansbrough'un (1928-2002) görüşlerinden hayli etkilenen Calder,⁵ metin ile metnin ortaya çıktığı sosyo-kültürel ortamı irdelemeyi amaçlayarak kaleme aldığı kitabında *Muvatta'*a dair yaptığı tarihlendirme sebebiyle gerek İslâm dünyasından gerek Batı'dan pek çok araştırmaya konu edilmiştir.⁶ Calder'ı uyguladığı metodoloji, takip ettiği yöntem, *Muvatta'* ve *Müdevvene'nin*

⁴ Calder'ın iddialarının ayrıntıları için bkz. Yılmaz, Rahile, *Modern Hadis Tartışmaları Bağlamında Muvatta'daki Mürsel Rivayetler*, MÜSBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014, ss. 60-111; Yılmaz, "Norman Calder'ın *Studies in Early Muslim Jurisprudence* Adlı Eseri Çerçevesinde Şarkiyat Literatüründe *Muvatta'*ın Tarihlendirilmesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2014, sayı: 24, ss. 393-407.

⁵ Calder çalışmasının henüz ilk sayfalarında kendisinin Goldziher, Schacht ve Wansbrough çizgisinde yer aldığını belirterek onların teorileriyle İslam araştırmalarını nasıl yönlendirdiklerini dile

getirmektedir. Bk. Calder, *Studies in Early Muslim Jurisprudence*, Clarendon Press, Oxford 1993, ss. vii, ix.

⁶ Mâlik b. Enes, *Muvatta'ü'l-İmâm Mâlik*, I-VIII, thk. M. Mustafâ el-A'zamî, Müessesetü Zayed b. Sultân Âli Nehyân, Abu Dabi 2004, I, 300-313; Hallaq, Wael B., "On Dating Mâlik's *Muwatta'*", *UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law*, I/1, 2001-2002, ss. 47-65; Motzki, Harald, "The Prophet and the Cat", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XXII, 1998, ss. 18-83; Dutton, Yasin, "Studies in Early Muslim Jurisprudence By Norman Calder", *The Journal of Islamic Studies*, V (1994), ss. 102-108, Dutton, "Amal v. Hadith in Islamic Law: The Case of sadl al yadayn When Doing the Prayer", *Islamic Law and Society*, III (1996), ss. 13-40, Muranyi, Miklos, "Die Frühe Rechtsliteratur zwischen Quellenanalyse und Fiktion", *Islamic Law and Society IV* (1997): ss. 224-41; Muranyi, *Die Rechtsbücher des Qairawâners Sahnûn B. Sa'id: Entstehungsgeschichte und Werküberlieferung*, Stuttgart: 1999; Burton, John, "Rewriting the Timetable of Early Islam", *Journal of the American Oriental Society*, 115/III (Jul.-Sep., 1995), ss. 453-462; Sadeghi, Behman, "The Authenticity of Two 2nd/8th Century Ḥanafî Legal Texts: the *Kitâb al-âthâr* and *al-Muwaṭṭa' a'* of Muḥammad b. al-Ḥasan al-Shaybânî", *Islamic Law and Society*, XVII (2010), ss. 291-319; Fierro, Maribel, "Nuevas Perspectivas Sobre la Formacion del Derecho Islamico", *Al-Qantara* 21 (2000), ss. 511-523.

Calder'ın eseri ve yaptığı tarihlendirmelerin oluşturduğu literatür için bkz. Yılmaz, "Norman Calder'ın *Studies in Early Muslim Jurisprudence* Adlı Eseri", ss. 393-407.

içeriği üzerinden yaptığı mukayese, *Muwatta'* da yer alan bir hadisin *Müdevvene* başta olmak üzere diğer kitaplarda nasıl yer aldığı gibi hususlarda eleştiren araştırmacılar ve ortaya koydukları çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda bu araştırmacıların da kendi içlerinde tasnif edilebildikleri görülmektedir.⁷ Hicrî 250 senesinden önce telif edildiği kabul edilen pek çok kitabın sıhhati hakkında şüphe uyandıran Calder'ın *Studies in Early Muslim Jurisprudence* adlı kitabı söz konusu olunca oryantalist araştırmacıları üç gruba ayırmak mümkündür: Onun yaklaşımını bütünüyle kabul edenler, hipotezinin bir kısmını kabul edip bir kısmını reddedenler ve ona temelde karşı çıkanlar. Birinci grupta John Wansbrough, Patricia Crone (1945-2015), Jonathan E. Brockopp, Michael Cook'u; ikinci grupta G.H.A. Juynboll (1935-2010), David Powers ve John Burton'ı; son grupta da Miklos Muranyi, Andreas Görke, Christopher Melchert, Hallaq ve Motzki'yi zikretmek mümkündür.

II. Metodolojik Açından Bir Eleştiri: İslam Hukukunun Tarihsel Bağlamına Yaptığı Vurgu ile Wael B. Hallaq

İslam hukukunu, ortaya çıktığı tarihsel bağlam içerisinde değerlendirmeyi bir yaklaşım olarak benimseyen Wael B. Hallaq, çalışmalarının neredeyse tamamında eleştiri konusu ettiği oryantalist tezlere fıkıhın tarihsel işlevi çerçevesinde güçlü argümanlarla cevap vermektedir.⁸ İslam hukuku, mahiyeti, teşekkülü gibi konularda önemli çalışmalar kaleme alan Hallaq, Calder'ın kadim fıkıh eserlerinin telif tarihi hakkındaki bilgilerle köklü bir şekilde çelişen görüşüne metodolojik düzeyde eleştiriler yöneltmekte ve daha ziyade fıkıh ilminin gelişim tarihini göz önünde tutarak analizlerde bulunmaktadır. *Muwatta'*ın yaklaşık hicrî 270 senesinde tasnif edildiği yönündeki tarihlendirmeyi merkeze alarak yazdığı "On Dating of *Muwatta'*" adlı makalesinde Calder'ın hicrî III. yüzyılda fıkıhın gelişimi çerçevesindeki iddialarını kritik etmektedir.⁹ Ona göre teşrî tarihi üzerine ihtisas yapan her araştırmacının dikkate alması gereken bu iddialar, görmezden gelinemeyeceği gibi dahası ya kabul edilmeli ya da reddedilmelidirler.¹⁰

*Muwatta'*ın daha geç bir dönemde telif edildiği yönündeki iddianın büyük oranda *Muwatta'* ile *Müdevvene'* nin şeklî yapılarının kıyaslanmasına dayandığına ve bu iddia için seçilen örneğin *Muwatta'* da suyun necaseti ile ilgili iki sayfayı geçmeyen bir bölümün üslup ve tertibinin tahlilinden ibaret olduğuna vurguda bulunan

⁷ Yılmaz, Rahile, *Modern Hadis Tartışmaları Bağlamında Muwatta'daki Mürsel Rivayetler*, MÜSBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014, ss. 112 vd.

⁸ Wael B. Hallaq hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Aybakan, Bilal, "Batıda İslam Hukuku Araştırmalarında Farklı Bir Ses: Wael B. Hallaq", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2004, sayı: 4 [*Oryantalist İslâm Hukukçuları Özel Sayısı*], ss. 149-174; Kılıç, Muharrem, "Klasik Oryantalist Söylemin İslâm Hukukuna Yaklaşımına Eleştirel Bir Bakış: Wael B. Hallaq Örneği", *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu*, 11-12 Mayıs 2002, Adapazarı 2003, ss. 343-363.

⁹ Hallaq, Wael B., "On Dating Mâlik's *Muwatta'*", *UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law*, I/1, 2001-2002, ss. 47-65.

¹⁰ Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muwatta'*", s. 47.

Hallaq, Calder'ın analizinde dayandığı kriterlerin de büyük oranda zorlama ve keyfi olduğunu öne sürmektedir.¹¹ Ona göre Calder'ın eleştirisi, *Muvatta'*ın tamamına dair bir takım neticelere ulaşmak için yetersiz kalan tek bir örneğe dayanmaktadır. Ayrıca o, Calder'ın analizinde esas aldığı hadis hakkındaki tarihlendirmenin ve bundan hareketle vardığı sonuçlarının şüpheli, hatta hatalı olduğunun Motzki tarafından açık bir şekilde ortaya konulduğunu düşünerek kendisi daha ziyade fıkıhın erken dönem gelişimi hakkındaki iddialara dikkat çekmektedir.¹²

Hallaq, *Muvatta'*ın telif edildiği zamanın tespiti için esasında genel tertibinin ve muhtevasının dikkate alınması gerektiğini söyleyerek özellikle fıkıhla doğrudan ilgili olmayan konuları içermesi; kitap adlarının, bâbların tertibinin Calder'ın iddia ettiği dönemdeki fıkıh eserlerinde takip edilen yöntemle göre düzenlenmemesi; çeşitli fikhî meselelerin alışılmış düzenli başlıklar altında tartışılmaması, telif edildiği iddia edilen hicrî III. asır fıkıh eserlerine kıyasla daha sınırlı kalması gibi sebeplerden dolayı *Muvatta'*ı hicrî II. yüzyıl ürünü kabul etmektedir. Hallaq'a göre pek çok fasıl sonunda *cevâmi'* adı altında bâblar bulunmakta ve ilgili yerlerde aslında ilişkili olduğu başka bâb başlıkları altında zikredilmesi mümkün olan çeşitli fıkıh meseleleri mevcuttur. Ancak buna rağmen *cevâmi'* adlı bâbta ele alınmışlardır. Yine Hallaq, icâre konusunun buyû bâbında ele alınması gibi özellikleri sebebiyle *Muvatta'*ın ıstilahî manada tam bir fıkıh kitabı şeklinde kabul edilmesini eksik bulmaktadır.¹³ Hallaq'ın işaret ettiği durumun farkında olan Calder, aslında kitabının bazı yerlerinde bunu itiraf etmekte; ancak *Muvatta'*daki düzenden de farkedilen bazı eksikliklerden de onu telif eden kişiyi sorumlu tutarak bu durumu ilgili eseri ortaya çıkaran kişinin aceleciliğiyle ilişkilendirmektedir. Muhtemelen Calder'ın iddiaları içerisindeki en keyfi ve zorlama yaklaşım budur.¹⁴ *Muvatta'*ın kendine has yapısının aslında onu biricik bir kitap haline getirdiği kanaatini taşıyan Hallaq, bu kitabın "fikhî ve ıstilahî bir özenle desteklenmemiş kadim bir düşüncenin ortaya çıktığı bir içerik ve düzene sahip" şeklinde nitelemektedir.¹⁵ *Muvatta'*ın yazılış zamanının belirlenmesi için genel tertibinin ve muhtevasının ehemmiyetine dikkat çeken Hallaq'a göre sağduyulu bir şekilde düşünüldüğünde kitabın içeriğine dair deliller, eserin yazımının 150/767 yılından daha geç olamayacağına işaret etmektedir.¹⁶

Amel-i ehl-i Medine ile Calder'ın iddia ettiği söz konusu zaman diliminde Kurtuba'daki Endülüs gerçeği arasındaki ilişkiyi sorgulayan Hallaq'ın tenkidini yoğunlaştırdığı bir diğer nokta şudur: Mâlikî mezhebi, teşekkülünün son demlerinde ve mezhepsel bir oluşum halinde olgunlaşmanın eşliğindeyken kendi kurucusu İmâm Mâlik'in eseri kabul edilen *Muvatta'*ın bu kadar bariz kusurları içermesine neden izin vemiştir? Hallaq, sorusunu daha ileri taşıyarak mezhep içerisinde

¹¹ Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muvatta'*", ss. 48.

¹² Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muvatta'*", ss. 49.

¹³ Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muvatta'*", s. 50.

¹⁴ Hallaq da *Muvatta'*ı ortaya koyan muhakkik kişinin müellif olarak iddia edilmesini ispata ihtiyaç duyan bir varsayım şeklinde tartışmaktadır. Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muvatta'*", ss. 49-50.

¹⁵ Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muvatta'*", s. 50.

¹⁶ Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muvatta'*", s. 47.

Muvatta'ın içeriğini, teknik özelliklerini düzenleyerek onu daha ikna edici hale getirecek ve hicrî III. asrın sonunda kaleme alınan diğer fıkıh eserlerinin seviyesine çıkaracak muhakkik âlimlerden kimse yok muydu diye sorarak aslında Calder'ın redaktör iddiasını ve eserin içeriği üzerinden vardığı sonuçları sorgulamaktadır.¹⁷ Buna göre Calder'ın hicrî 270'ten sonra *Muvatta*'ın yazarı olarak iddia ettiği kişinin hicrî III. asırdaki gelişmelere uygun bir şekilde eseri telif edemediğini ve bu yüzyıldaki meşhur şahsiyetlerin eserlerine uygun bir fıkıh nosyonunu yansıtmada konusunda başarısız olduğunu daha başta kabul etmiş oluruz.

Hallaq, *Muvatta*'da hadislerin çokluğu ile *Müdevvene*'de azlığı olgusunu ve *Muvatta*'da Hz. Peygamber'in, *Müdevvene*'de ise İmâm Mâlik'in ön planda olmasını sadece *Muvatta*'ın *Müdevvene*'den sonra telif edildiği şeklinde yorumlamanın erken dönem hadis ve fıkıh tarihi ve gelişimi açısından nasıl hatalı sonuçlar doğurduğu üzerinde yoğunlaşmaktadır. *Muvatta*'da merfu hadisin âsârdan daha fazla kullanıldığı yönündeki iddiayı şüpheli bulan Hallaq, müstakil olarak her bâbın analizi neticesinde merfu hadis sayısının sahabe, tabiîn ve sonraki ulemanın âsârından daha az olduğunu hatırlatmaktadır.¹⁸

Her iki eserin ihtiva ettiği hadis sayısı üzerinden yapılan mukayesenin başka nedenleri olduğu üzerinde duran Hallaq, *Müdevvene*'de hadisin çok fazla kullanılmamasının arkasındaki sebebin Sahnûn'un bunu ihtiyari olarak, ortaya koyduğu eserin türüne uygun olmasına dikkat ederek yapması şeklinde açıklamaktadır. Zira ona göre eserin müellifi Sahnûn, bu çalışmayı problemli meselelerin tartışıldığı bir fıkıh kitabı olarak telif etmiştir. Hallaq, bu noktada özellikle fukahanın fıkıh kitaplarında çeşitli meseleleri ele alırken re'ylerini kullanma tercihi göstermek istedikleri zaman yoğun ve düzenli bir şekilde hadise yer vermedikleri tespitinde bulunarak Sahnûn'un da diğer fakihler gibi davranıp bu yöntemi takip ettiğini belirtmektedir.¹⁹

İmâm Şafiî'nin *el-Ümm*'ü, Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ı gibi bazı kadim fıkıh kitaplarının *Muvatta*'a işaret ettiğini, hatta ona dayandığını belirten Hallaq, bu durumun Calder'ın *Muvatta*' için iddia ettiği tarihle uyuşmadığını dile getirmektedir.²⁰ İlgili eserlerde *Muvatta*'a yapılan atıfların onun söz konusu kitaplardan önce var olmasını gerektirdiği üzerinde duran Hallaq, Calder'ın *Muvatta*'ın telif tarihi ile ilgili iddiasının çok büyük tarihsel problemlere yol açacağına dikkat çekmektedir. Ona göre bu iddia kabul edildiği takdirde *el-Ümm* ve *el-Muhtasar* gibi kaynaklara dayanan meşhur fıkıh eserlerin tarihlerini hatta onlardan sonraki eserlerin telif tarihini de yeniden gözden geçirmek zorunlu hale gelecektir.²¹ Şayet bu eserlerin tamamının telif tarihlerinin bilindikleri tarihten daha geç olduğu

¹⁷ Hallaq, Calder'ın bu zor soruları ciddi bir şekilde kendine sormadığını, hatta itiraf bile etmediğini düşünmektedir. Bkz. Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muvatta*", ss. 50-51.

¹⁸ Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muvatta*", ss. 52-53.

¹⁹ Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muvatta*", s. 54.

²⁰ Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muvatta*", s. 55.

²¹ Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muvatta*", ss. 56-57.

varsayılırsa bu durum, söz konusu yüzyıllardaki fukahanın ekollerinin farklılığına rağmen bu eserler hakkındaki gerçekleri saklama konusunda işbirliği yaptıkları şeklinde bir düşünceye götürür ki Hallağ'a göre böylesi bir düşünce, hayalî bir teoriden öteye gidemez.²² Özellikle fıkıh ekollerinin çeşitliliği, fukaha arasındaki furu ve usûl meselelerindeki görüş farklılıkları ve bazıları arasındaki şahsî çatışmalar böylesine bir işbirliği yapmalarının mümkün olmadığını göstermektedir. Söz konusu eserlerden yararlanan fukahanın bu konuda ortak bir tavır takınarak böyle bir iddiayı görmezden gelebileceklerini kabul etmek mümkün olmadığı gibi esasında Calder'ın bu görüşü sadece fukahanın ortak tavır takındığı anlamına gelmeyip tabakat, terâcim eserlerinin müelliflerinin, hatta *Muvatta'*ı gören fukaha ve muhaddislerin, bu eseri şerh edenlerin de aynı şeyi yaptığını ihsâs eder.

III. Metin Merkezli Bir Eleştiri: İçerik ve Kaynak Analizleriyle Harald Motzki

Kedi hadisi özelinde *Muvatta'* tarihlendirmesine dair değerlendirmelerini neredeyse kitap hacmindeki bir makalede müstakil bir şekilde ortaya koyan Motzki,²³ Calder'a hem metin ve kaynak düzeyinde önemli eleştiriler yöneltmekte hem de hadis musannefâtının gelişimi ve tarihi ile ilişkili önemli tespit ve tenkitlere yer vermektedir.²⁴ İlgili makalenin adındaki 'peygamber ve kedi' ifadesi, Motzki'nin çalışmada yoğunlaşmış önemli tespitlerde bulunarak analizlerini dayandırdığı hadisi ifade ettiği gibi esasında Calder'ın *Muvatta'* tarihlendirmesinin de temelini oluşturmaktadır. "Onlar, evinizde etrafınızda gezen hayvanlardır" hadisini²⁵ esas

²² Hallağ, "On Dating Mâlik's *Muvatta'*", ss. 57-58.

²³ Harald Motzki ve yöntemi hakkında bk. Hıdır, Özcan, "Harald Motzki: Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Çalışmaları ve The Origins of Islamic Jurisprudence Adlı Eseri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2004, sayı: 4 [Oryantalist İslâm Hukukçuları Özel Sayısı], ss. 275-283; Karapınar, Fikret, "Harald Motzki ve İlk Dönem Hadis-Fıkıh İlişkisiyle İlgili Klasik Oryantalist Görüşe Getirdiği Eleştiri", *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu*, 11-12 Mayıs 2002, Adapazarı 2003, ss. 293-326; Kuzudişli, Bekir, *İsnâd ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları*, Harald Motzki; Türkçe İstanbul: İz Yayıncılık, 2011, ss. 13-62.

²⁴ Motzki, Harald, "The Prophet and the Cat: On Dating Mâlik's *Muvatta'* and Legal Traditions", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XXII, 1998, ss. 18-83. Bu makale, Bekir Kuzudişli tarafından Harald Motzki'nin makalelerinin tercüme edilerek bir araya getirildiği *İsnâd ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları* (İstanbul 2012) adlı çalışmada yer almaktadır.

²⁵ İncelenen hadis, *Muvatta'*'da şu ifadelerle yer almaktadır:

و حَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ حَمِيدَةَ بِنْتِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رِفَاعَةَ عَنْ خَالَتِهَا كَيْسَةَ بِنْتِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ وَكَانَتْ تَحْتَ ابْنِ أَبِي قَتَادَةَ الْأَنْصَارِيِّ أَنَّهَا أَخْبَرَتْهَا أَنَّ أَبَا قَتَادَةَ دَخَلَ عَلَيْهَا فَسَكَبَتْ لَهُ وَضُوءًا فَجَاءَتْ هِرَّةً لَتَشْرَبُ مِنْهُ فَأَصْغَى لَهَا الْإِنَاءَ حَتَّى شَرِبَتْ فَالَتْ كَيْسَةَ فَرَأَى أَنَّهُ أَنْظَرَ إِلَيْهِ فَقَالَ أَتَعْجِبِينَ يَا ابْنَةَ أَحْمَرَ قَالَتْ قُلْتُ نَعَمْ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّهَا لَيَسْتَبْجِسُ بِنَجْسٍ إِنَّمَا هِيَ مِنَ الطَّوَافِينِ عَلَيْكُمْ أَوْ الطَّوَافَاتِ. قَالَ يَحْيَى قَالَ مَالِكٌ لَا بَأْسَ بِهِ إِلَّا أَنْ يُرَى عَلَى فَمِهَا نَجَاسَةٌ. Mâlik b. Enes, *Muvatta'ü'l-İmâm Mâlik*, thk. M. Mustafa el-A'zamî, I-VIII, Müessesetü Zayed b. Sultân Âli Nehyân, Abu Dabi, 1425/2004, II, 30-31.

Hadisin tercümesi şöyle: "(Yahyâ) bana Mâlik'ten, o da İshâk b. Abdillâh b. Ebî Talhâ'dan, o da Hümejde bnt. Ebû Übeyde b. Ferve'den, o da İbn Ebî Katâde el-Ensârî'yle evli olan teyzesi Kebşe bnt. Ka'b b. Mâlik'ten rivâyet etti ki onun (Kebşe), kendisine (Hümejde) haber verdiğine göre, Ebû Katâde onun yanına (evine) girdi. O da Katâde için abdest suyu döktü. Bir kedi içmek için onun yanına geldi ve Ebû Katâde, içmesi için kabı ona doğru eğdi. Kebşe dedi ki, "Benim kendisine baktığımı fark etti" ve "Şaşırдың

alarak *Muvatta'*ın bu rivayeti içermesi sebebiyle ve aynı meselenin işlenmesine rağmen ilgili hadisin yer almadığı *Müdevvene'* den sonra telif edildiğini iddia ederek *Muvatta'*ı tarihlendiren Calder'a itirazda bulunan Motzki, söz konusu hadisin *Müdevvene'*de yer almayışının, onun Hz. Peygamber'den rivayet edilen bir hadis olmadığına delalet etmeyeceğini düşünmektedir. Ona göre, *Müdevvene'*de bu meselenin ele alındığı başlığın, *Muvatta'*da kesin hükme bağlanmamış meseleleri tartışma ihtimali yüksektir. Bu ihtimali de Hz. Peygamber'in köpek ile ilgili hadisinin *Muvatta'*da yer alıp *Müdevvene'*de yalnızca manen bulunması ile desteklemektedir.²⁶

Calder'ın kedi ve köpek meselelerini karıştırmasına karşı çıkararak bu iki örneğin birbirinden farklı olduğunu vurgulayan Motzki'ye göre kedi hadisi, kedinin içtiği su ile taharetin cevazını tartışırken; köpek hadisi köpeğin içtiği sudan abdest alıp namazını kıldıktan sonra durumun farkına varan kişinin namazının sıhhatini tartışmaktadır. Motzki, Calder'ın bu meselenin *Müdevvene'*de tartışılmasını *Muvatta'*daki kedi hadisinden daha az fikhî içerikli olarak nitelemesini hatalı bulmakta ve bu düşüncesini kedi hadisinin Yahyâ b. Yahyâ'nın ve Sahnûn'un çağdaşı olan Endülüslü âlim Abdülmelik b. Habîb'in (ö. 238/852) *Kitabü'l-Vâdiha* adlı eserinde bulunması ile desteklemektedir.²⁷ *Müdevvene'*den önce kaleme alınan bir fıkıh kitabı olmasına rağmen *Kitabü'l-Vâdiha*'nın müellifi İbn Habîb, ehlî yırtıcı hayvanların -ki köpek de bunlardandır- necaseti hususunda kapsayıcı bir çözüm önermemektedir. Aslında bu durum Motzki'nin de ifade ettiği gibi Mâlikî mezhebinde necaset meselesinin gelişimi ile ilgili meselelerde Calder'ın yalnızca *Muvatta'* ve *Müdevvene'*yi kıyaslayarak ortaya koyduğu görüşünü zayıflatmaktadır. Motzki'ye göre bu durum, Calder'ın kedi hadisinin *Müdevvene'*de açıkça bulunmamasının kitabı kaleme alan kişinin bu rivayeti bilmediğini gösterdiği yönündeki iddiasıyla çelişmekte, hatta hadisin *Kitâbü'l-Vâdiha*'da mevcut olması söz konusu iddiayı tamamen ortadan kaldırmaktadır.

Motzki'ye göre *Muvatta'* ve *Müdevvene'*nin müelliflerinin necaset konusunda önemsedikleri noktalar birbirinden farklılık arz etmektedir. *Müdevvene* sahibi, *Muvatta'*ın üzerinde çok fazla durmadığı, ilave açıklamaya ihtiyaç duyulan meselelere yoğunlaşırken İmâm Mâlik'in *Muvatta'*da böyle bir gaye gözetmediği söylenemez.²⁸ Hatta Sahnûn'un *Müdevvene'*de önemseddiği temel noktanın İmâm Mâlik'in rivayetleri olmadığı, bizzat onun fıkıh düşüncesi olduğunu söylemek de mümkündür.

mı kardeşimin kızı" dedi. O "Evet" diye cevapladı. O zaman şöyle dedi: "Allah Resûlü 'onların necis olmadığını, hatta onlar erkek ya da dişi sizin yanınıza (evinize) girip çıkarlar.

Yahyâ, Mâlik'in şöyle söylediğini ifade etti: 'Kedinin ağızında necâset olmadıkça, kendisinde herhangi zarar yoktur''.

²⁶ Motzki, "The Prophet and the Cat", s. 25. Motzki'ye göre Sahnûn, kedi hadisini biliyor ve öğrencilerinin de aynı şekilde bildiğini farz ediyor.

²⁷ Motzki, "The Prophet and the Cat", s. 27.

²⁸ Motzki, "The Prophet and the Cat", ss. 28-29.

Hadis musannefâtının kendine has doğasını ve telif edilen eserlerin yazılma amaçlarını göz önünde bulunduran Motzki, *Muvatta'* ve *Müdevvene* arasındaki tertib ve içerikten hareketle yapılan mukayese sonucu ortaya çıkan farklılıkların Calder'ın iddia ettiğinden farklı sebeplere dayandığını düşünmektedir. Ona göre söz konusu iki eserin aynı amaçla telif edilmemesi -Motzki'ye göre aslında Calder, bu farklılığın bilincindedir-²⁹; *Muvatta'*ın bir fıkıh kitabı gibi hukukla ilgili konular hakkında kapsayıcı bir çözüm üretmeyi amaçlamaması; ancak *Müdevvene'*de İmâm Mâlik ve seleflerine ait haberlerin toplanmasının amaçlanması. Ona göre *Muvatta'*da amaçlanan İslam'ın başlangıcından itibaren hukukla alakalı ve İmâm Mâlik'in rivayet etmekte sorun görmediği belirli hadisleri toplamak iken İmâm Mâlik'in ve Sahnûn gibi talebelerinin fikhî görüşlerine tahsis edilen *Müdevvene* daha ziyade bir hukuk kitabı özelliğini taşıyarak ondan farklılaşmaktadır.³⁰

Muvatta' tarihlendirmesine dair eleştirilerini kaleme aldığı makalede Motzki, söz konusu rivayeti *Sünen-i Erbaa'*da tespit ederek Calder'ın şu soruyu cevaplandırması gerektiğini düşünmektedir: Yaklaşık 280 yılında Endülüs'ün Kurtuba şehrinde ilk defa ortaya çıkan bir hadis; müellifleri İslam aleminin doğu bölgelerinde yaşayıp 270-280 seneleri arasında vefat eden üç kitapta nasıl yer almaktadır?³¹ Motzki'nin hadis tarihlendirme yöntemlerinden biri diye uyguladığı ve kendi çalışmalarında çok sık uyguladığı bir metod olan isnad-metin analizinin bu makaledeki en önemli sonucu, hadisi tespit ettiği bütün kaynaklarda rivayetin kendisine dayandığı kişinin İmâm Mâlik olmasıdır. Vardığı bir diğer önemli netice ise ravi isimlerinin yanı sıra hadis metinlerinin bazı noktalarda birbirinden farklılık arz ederek tamamen bir kopyalamanın mümkün olmadığını düşündürmesidir. Motzki'ye göre kedi hadisini hicrî 270 senesinden sonraya tarihlendirmek, *Kütüb-i sitté'*den önce telif edilen eserler itibara alındığında daha büyük problemlere yol açmaktadır. Zira kedi hadisi, *Muvatta'*ın Yahyâ b. Yahyâ rivayetinden başka erken dönemde telif edilen on bir hadis kitabında yer almaktadır: Dârimî'nin (ö. 255/868) *Sünen'i*; Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned'i*; *Muvatta'*ın Süveyd b. Saîd (ö. 240/854) rivayetinin bir kısmı; İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef'i*; Abdülmelik b. Habîb'in (ö. 238/852) *Kitâbü'l-Vâdîha'sı*; Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr'in (ö. 231/845-846), *el-Muhâzî li'l-Muvatta'ı*; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm el-Herevî el-Bağdâdî'nin (ö. 224/838) *Kitâbu't-Tuhûr'u*; *Muvatta'*ın Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî (ö. 221/826) rivayetinin büyük bir kısmı; Humeydî'nin (ö. 219/834) *Müsned'i*; Abdurrezzâk'ın (ö.

²⁹ Calder'ın "*Muvatta', Müdevvene'*ye kıyasla bir kanun metni görünümü arzetmemektedir" açıklaması, Motzki'ye göre onun bu durumun farkında olduğunu destekler mahiyettedir. Motzki, "The Prophet and the Cat", s. 21.

³⁰ Motzki, "The Prophet and the Cat", s. 21.

³¹ Motzki, "The Prophet and the Cat", ss. 30-31.

Aslında benzer soruyu ilgili hadisi erken döneme ait pek çok eserde tespit eden Muhammed Mustafa el-A'zamî de sormaktadır. Bk. İmâm Mâlik, *Muvattai'l-İmâm Mâlik*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, I-VIII, Müessesetü Zayed b. Sultân Âli Nehyân, Abu Dabi 1425/2004, I, 310-312.

el-A'zamî'nin Calder'a yönelttiği tenkidler ve görüşlerinin ayrıntısı için bkz. Yılmaz, Rahile, *Modern Hadis Tartışmaları Başlamında Muvatta'daki Mürsel Rivayetler*, MÜSBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014, ss. 64-68 ("Muhammed Mustafa el-A'zamî" başlığı).

211/826) *Musannefi*; İmâm Şâfi'î'nin *Kitâbu'l-Ümm'ü* ve İmâm Şeybânî'nin *Muvatta'* rivâyeti.³²

Calder'ın klasik fıkıh kitaplarının tarihi hakkındaki tezinin irdelenmesi gerektiğini düşünen Motzki, ilgili eserlerin tarihlendirilmesine dair bir hatanın, bu çalışmalara dayandırılan bilgi ve yorumlar üzerinde büyük bir tesirinin olacağı kanaatindedir.³³ *Muvatta'*ın tarihlendirilmesi ve İmâm Mâlik'e dayandırılması hususunda tabakat ve terâcim kaynaklarında verilen tarihe ve bilgilere işaret eden Motzki, kendi çalışmalarında da söz konusu tarihi esas almaktadır. Calder'ın isnadlı nakledilen bilgi karşısında sergilediği aşırı şüpheci tutumunun bir sonucu olarak yine isnadlı nakledilen eserlerin yazıldığı iddia edilen tarihlere de güvenmediği şeklindeki tespitimiz, Motzki tarafından desteklenmektedir. Ona göre Calder'ın incelediği eserlerdeki rivayet ve senedler hakkındaki haksız tutumu onu, söz konusu eserlerin telif edildiği tarihleri değerlendirmesinde faydalı olabilecek bilgileri reddetmeye hatta bilmezden gelerek inkâr etmeye sevk etmiştir.³⁴ O, Yahyâ b. Yahyâ'nın İmâm Mâlik'ten doğrudan rivayet etmeyip senedinde aralarında Ziyâd b. Abdurrahman'ın (ö. 193/808-809) yer aldığı on bir rivayeti içeren *Kitabu'l-İ'tikâf*'ı örnek göstererek Calder'ın isnadları dikkate alması halinde daha farklı bir değerlendirmede bulunabileceğini düşünmektedir.³⁵ Motzki, Calder'ın, bu durumu ve onun hakkında ravi biyografilerine tahsis edilen kitaplardaki açıklamayı bilmesine rağmen bizzat açıklamanın kendisini değersiz görüp iddiasında ısrarcı davranmasını eleştirmektedir.³⁶ Hatta o, isnadda vuku bulan bu ilginç olgunun, senedlerin uydurulmadığının alameti şeklinde değerlendirilebileceğini sözlerine eklemektedir. Zira eğer Calder'ın iddia ettiği gibi daha sonra *Muvatta'*ı kaleme aldığı iddia edilen kişi, Yahyâ b. Yahyâ rivayetinden İmâm Mâlik'e yalanla nispet etseydi bunu tüm eser boyunca yapar ve *Kitabu'l-İ'tikâf*'taki Yahyâ b. Yahyâ'nın hocası Ziyâd b. Abdurrahman'dan olan on bir rivayeti eklemezdi.³⁷

Sonuç

Calder, vardığı neticeleri iki temele dayandırmaktadır. Kedi ve köpek meselesi birbirinin aynısıdır; kedi hadisinin hükmü, fıkî açıdan daha eski sayılmaktadır. Calder'ı tenkid eden araştırmacılardan Hallaq ve Motzki, aslında bu iki ilkenin,

³² Motzki, "The Prophet and the Cat", ss. 33-34.

³³ Motzki, "The Prophet and the Cat", s. 18.

³⁴ Motzki, "The Prophet and the Cat", s. 21.

³⁵ Motzki, senedde İmâm Mâlik ile Yahyâ b. Yahyâ arasında Ziyâd b. Abdurrahman'ın bulunmasını tabakat kitaplarında yer alan bilgiye uygun olarak Yahyâ b. Yahyâ'nın bu on bir rivayeti doğrudan İmâm Mâlik'ten işitmemesi şeklinde açıklamaktadır. Buna göre Yahyâ b. Yahyâ, İmâm Mâlik'in dersine katılamaması nedeniyle *Muvatta'*ın bu kısmından on bir rivayeti hocası Ziyâd b. Abdurrahman'ın rivayetine dayanarak aktarmıştır. Motzki, "The Prophet and the Cat", ss. 22-23.

³⁶ Motzki, Calder'ın bu enteresan olgu hakkında herhangi bir açıklaması olsa da İslâmî kaynaklardaki açıklama kadar güvenilir olmayacağını vurgulamaktadır. Motzki, "The Prophet and the Cat", ss. 22-23.

³⁷ Motzki, "The Prophet and the Cat", s. 23.

Calder'ın vardığı sonuçlara götüremeyeceğini düşünerek önemli kritiklerde bulunmuşlardır. Fıkıh ilminin gelişim tarihini göz önünde bulundurarak Calder'ı tenkid eden Hallaq, eleştirilerini daha ziyade metodolojik çerçevede yoğunlaştırmıştır. Motzki ise metin, içerik ve kaynak esaslı bir yöntem takip ederek *Muvatta'*ın tarihlendirilmesine dair eleştirilerini ve değerlendirmelerini serd etmiştir.

*Muvatta'*ın tarihlendirilmesi üzerine doğrudan bir etkiye sahip olan Hallaq'ın tenkidleri, esasında Calder'ın genel bulgularının doğruluğunu sorgulaması itibariyle önem arz etmektedir. Ancak çalışmalarının büyük bir kısmını oryantalist paradigmanın tenkidine ayıran Hallaq'ın, Calder'ın yönteminde Schacht'a benzeyen tarafları tespit edip bunları kritik etmesi beklenirdi. Onun bu yaklaşımı, esasında Oryantalist paradigmanın içerisindeki ilmî ve fikrî sürekliliği ortaya koyması sebebiyle dikkate değerdir. Calder'ın yönteminin Schacht'ın metoduna -pek çok özelliği sebebiyle- benzediğini söylemek, yanlış olmayacaktır. Zira Schacht'ın metoduna göre ihtiyaç ve beklenti olduğu halde bir rivayetin bir eserde bulunmaması, bu eserin telif edildiği vakitte hadisin mevcut olmadığına delalet etmektedir. Oysa bu iddianın doğruluğuna dair ikna edici sağlam deliller ortaya koyulmadığı gibi ilk üç asırdan günümüze ulaşan ve nihai kâmil hallerini bilemediğimiz kaynaklar vasıtasıyla ispatı da pek mümkün görünmemektedir.

Hadis tarihlendirmelerinde ve analizlerinde en az metin kadar isnadı da dikkate alarak çalışmalarında kullanan Motzki'nin rical ve tabakat kitaplarında yer alan bilgilerden yararlanmasına en güzel örnek, *Muvatta'*ın tarihlendirilmesi hakkındaki değerlendirmeleridir. İsnadlı bilgiye ve bu bilgiyi esas alarak telif edilen eserlere yönelik ön yargısının bulunmaması, Motzki'nin söz konusu eserlerden istifadesini kolaylaştırdığı gibi ilgili eserlerin hadis ilmine ait çeşitli meseleleri ve ravi biyografileri hakkında sunduğu bilgilerden yararlanmasını da mümkün kılmaktadır. Bu sebeple ravi isimlerinin yer aldığı isnadla ulaşan bilgiye itimad edip etmeme konusundaki farklı yaklaşımlar, Müslüman âlimler tarafından ortaya koyulan literatüre güven duyma konusunda oryantalistler arasında belirleyici bir konuma sahip olduğu gibi Müslüman araştırmacıların da oryantalistler tarafından kaleme alınan eserlere yönelik yaklaşımlarında da önemli bir saiktir.

Calder'ın oryantalist paradigmanın kurucu ilkeleri diyebileceğimiz prensipler çerçevesinde kalarak geliştirdiği fikirleri içeren eserinde *Muvatta'* ile ilgili iddialarına tenkid yönelten araştırmacıların belli noktaları esas alarak kaleme aldıkları çalışmalarında ihmal ettikleri en önemli hususların şunlar olduğunu söylemek mümkün: Calder, Schacht'tan etkilenerek ve onun *Origins'*ta eski hukuk okulları ile ilgili tespitlerini müsellem bilgi kabul ederek bazı sonuçlara ulaşmıştır; isnatlı bilgi aktarımına güvenmeyen Calder, isnatlı nakledilen kitaplara ve onların telif sürecine güvenmemektedir. Schacht'ın ortaya attığı; ancak Juynboll'un geliştirdiği *isnadların geriye doğru büyüme gösterdiği* ve *zamanla isnaddaki kusurların giderildiği* hipotezlerinin aslında Calder'ın en çok etkilenip bu çerçevede hem hadis hem fıkıh tarihine baktığı, hicrî ilk üç yüzyılda kaleme alınan eserleri bu gözle okuduğu iddialar olduğunu söylemek izahtan varestedir. Hem Motzki'nin hem Hallaq'ın Calder'ın çalışmasında

etkisi görülen bu temel oryantalistik iddialara dikkat çekmemeleri de düşündürücüdür. Zira merfu rivayetlerin fıkıhın ileri dönemlerinde delil değeri taşıdığı iddia eden Schacht ve onun çizgisinde çalışmalarını sürdüren oryantalist araştırmacılar, *Muvatta'*daki merfu rivayetler ve İmâm Mâlik'in *Müdevvene'*deki fakih portresi ile *Muvatta'*daki hadis ve âsâr nakledici konumundaki portresini ahdi zihnilerinde sürekli sorgulamaktadırlar. Zira Calder'a göre şerî bir kaynak olarak hadislere başvurmak, *Muvatta'* için telif tarihi diye verilen dönemden daha sonra ortaya çıkan bir gelişmedir. Bu nedenle ona göre *Muvatta'*, *Müdevvene'*nin yazımından sonraki bir döneme nispet edilmelidir. Oysa erken dönem fıkıh ve hadis tarihi için İmâm Mâlik'in *Muvatta'*da hadis ve âsâr nakledicisi konumundaki konumuna ilaveten aynı zamanda bir fakih oluşu oldukça barizdir.

KAYNAKÇA

- Ansari, Zafar Ishaq, "The Authenticity of Traditions: A Critique of Joseph Schacht's Argument e Silentio", *Essays on Islam: Felicitation Volume in Honour of Muhammad Hamidullah*, I-II, ed. Hakim Mohammed Sa'îd, I, Hamdard Foundation Pakistan, Karaçi 1992, ss. 244-255.
- Aybakan, Bilal, "Batıda İslam Hukuku Araştırmalarında Farklı Bir Ses: Wael B. Hallaq", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2004, sayı: 4 [Oryantalist İslâm Hukukçuları Özel Sayısı], s. 149-174.
- el-A'zamî, Muhammed Mustafa, *On Schacht's Origins of Muhammadan Jurisprudence*, King Saud University, Riyad.
- Calder, Norman, *Studies in Early Muslim Jurisprudence*, Oxford: The Clarendon Press, 1993.
- Goldziher, Ignaz, *Muslim Studies* (Orijinal adı: Muhammedanische Studien), I-II, ed. S. M. Stern, çev. C. R. Barber-S. M. Stern, George Allen & Unwin Ltd., London, 1971; Chicago 1966-1973.
- Hallaq, Wael B., *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Necmettin Kızılkaya; ed. Onur Atalay, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2014.
- "On Dating Mâlik's Muwatta'", *UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law*, I/1, 2001-2002, ss. 47-65.
- Hıdır, Özcan, "Harald Motzki: Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Çalışmaları ve The Origins of Islamic Jurisprudence Adlı Eseri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2004, sayı: 4 [Oryantalist İslâm Hukukçuları Özel Sayısı], s. 275-283.
- İmâm Mâlik, *Muvattai'l-İmâm Mâlik*, thk. M. Mustafa el-A'zamî, I-VIII, Müessesetü Zayed b. Sultân Âli Nehyân, Abu Dabi 1425/2004.
- Juynboll, G. H. A., "Some Notes on Islam's First Fuqahâ' Distilled from Early Hadîth Literature", *Arabica*, XXXIX/ 3, 1992, s. 287-314 ("Erken Dönem Hadîs

Literatüründen Hareketle İlk Fukaha Hakkında Bazı Mülâhazalar”, çev. Rahile Yılmaz, *HTD*, VII/1, ss. 121-144).

• Karapınar, Fikret, “Harald Motzki ve İlk Dönem Hadis-Fıkıh İlişkisiyle İlgili Klasik Oryantalist Görüşe Getirdiği Eleştiri”, *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı’da İslâm Çalışmaları Sempozyumu*, 11-12 Mayıs 2002, Adapazarı 2003, s. 293-326.

• Kılıç, Muharrem, “Klasik Oryantalist Söylemin İslâm Hukukuna Yaklaşımına Eleştirel Bir Bakış: Wael B. Hallaq Örneği”, *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı’da İslâm Çalışmaları Sempozyumu*, 11-12 Mayıs 2002, Adapazarı 2003, s. 343-363.

• Kızıl, Fatma, *Müşterek Râvî Teorisi ve Tenkidi*, İSAM Yayınları, İstanbul 2013.

• *Oryantalistlerin Hadislerin Menşeiini Tespite Yönelik Yöntemleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) UÜSBE, Bursa 2005.

• Kuzudişli, Bekir, “Hadith of Man Kadhaba ‘Alayya and Argumentum e Silentio”, *HTD*, V/2, 2007, ss. 47-71.

• *İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları*, Harald Motzki; Türkçesi İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.

• el-Matrûdî, Abdülhakîm, “Târîhu te’lîfi’l-meşâdiri’l-fikhiyyeti’l-kağime inde’l-müsteşriķ Norman Calder ve reddü ba’zi’l-müsteşriķin ‘aleyh”, *ed-Dirâsâtü’l-İslâmiyye*, XLIV/1, İslâmâbâd 1430/2009, s. 145-178.

• Motzki, Harald, “The Prophet and the Cat: On Dating Mâlik’s *Muwatta’* and Legal Traditions”, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XXII, 1998, ss. 18-83.

• Schacht, Joseph, “A Revaluation of Islamic Traditions”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1949, ss. 143-154 (“Hadislerin Yeniden Değerlendirilmesi”, çev. İshak Emin Aktepe, *HTD*, 2007, V/2, ss. 135-144).

• *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, The Clarendon Press, Oxford, 1975.

• Yılmaz, Rahile, *Modern Hadis Tartışmaları Bağlamında Muvatta’daki Mürsel Rivayetler*, MÜSBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014.

• “Norman Calder’ın *Studies in Early Muslim Jurisprudence* Adlı Eseri Çerçevesinde Şarkiyat Literatüründe *Muvatta’*ın Tarihlendirilmesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2014, sayı: 24, s. 393-407.

• Yücel, Ahmet, *Oryantalistler ve Hadis (Yaklaşımlar-Değerlendirmeler-Literatür)*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2013.

An Example of the Way How an Idea is Criticized Within the Orientalist Paradigm: The Criticisms Regarding Norman Calder's Dating of *Muwatta**

Rahile KIZILKAYA YILMAZ**

Abstract

It is possible to say that the orientalist researchers who showed a particular interest in the early period of hadith and Islamic jurisprudence have written enough to form a significant literature on *Muwatta*'. Among these works, Norman Calder's *Studies in Early Muslim Jurisprudence* is worthy of note, for it discusses the period in which *Muwatta*' emerged and his book is widely discussed in many books, articles and reviews. In this article, the scientific and intellectual continuity within the orientalist paradigm will be discussed, as well as the possible mistakes caused by a generalist approach asserting that all orientalist researchers have the same mindset and each study made by them arrives at similar conclusions. The subject will be handled through the criticisms made researchers for Calder; especially Wael B. Hallaq and Harald Motzki.

This article aims to present the idea that the only way to determine the approach of the Orientalist paradigm on any fundamental issue of the science of hadith, all of the studies ever done in that particular subject must be evaluated together. It also aims to provide a method and a perspective to researchers who want to benefit from orientalist literature.

Keywords: Orientalism, Norman Calder, Harald Motzki, Wael B. Hallaq, *Muwatta*', Dating

*This article was written by utilizing the doctoral thesis previously prepared by the authors of this article. See. Yilmaz, Rahile, *The Divine Narratives in Muwatta in relation to the Modern Hadith Discussions*, MÜSBE, (Unpublished Doctoral Thesis), Istanbul 2014.

** Dr. Academic Member the Department of Hadith, Basic Islamic Studies, Faculty of Divinity, Ankara University, rahile.yilmaz@marmara.edu.tr

***This paper is the English translation of the study titled "Oryantalist Bir Fikrin Kendi Paradigması İçinden Tenkid Edilme Serencamına Örnek: Norman Calder'ın Muvatta'ı Tarihlendirmesine Yöneltilen Eleştiriler" published in the 7-8th issue of *İlahiyat Akademi*. (Rahile Kızılkaya Yılmaz, "Oryantalist Bir Fikrin Kendi Paradigması İçinden Tenkid Edilme Serencamına Örnek: Norman Calder'ın Muvatta'ı Tarihlendirmesine Yöneltilen Eleştiriler", *İlahiyat Akademi*, sayı: 7-8, Aralık 2018, s. 269-282.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

Oryantalist Bir Fikrin Kendi Paradigması İçinden Tenkid Edilme Serencamına Örnek:

Norman Calder'ın *Muvatta'*ı Tarihlendirmesine Yöneltilen Eleştiriler

Özet

Hadis ve fikhın erken dönemiyle ilgilenen oryantalist araştırmacıların *Muvatta'* hakkında önemli bir literatür oluşmasına imkan sağlayacak kadar sayıda eser kaleme aldığını söylemek mümkündür. Bu çalışmalar arasında özellikle *Muvatta'*ın ortaya çıktığı dönemi tartışması itibarıyla kendisinden sonra pek çok kitap, makale ve değerlendirmenin yazılmasına neden olması sebebiyle Norman Calder'ın *Studies in Early Muslim Jurisprudence* adlı eserini zikretmek önem arz etmektedir. Bu makalede Calder'a eleştiriler yönelten araştırmacılar arasında özellikle Wael B. Hallaq ve Harald Motzki'nin tenkidleri ele alınarak hem Oryantalist paradigmanın içerisindeki ilmî ve fikrî süreklilik ortaya konulmuş hem de Oryantalist araştırmacıların tamamının aynı fikre sahip olduğu ve onlar tarafından kaleme alınan her eserin benzer sonuçlar içerdiği şeklinde genellemeci bir yaklaşımın yol açacağı muhtemel hatalara dikkat çekilmiştir.

Oryantalist paradigmanın hadis ilminin temel bir problemi hakkındaki yaklaşımını tespit edebilmenin, ancak ilgili mesele etrafında ortaya çıkan çalışmaların tamamını bir arada görmek ve değerlendirmek ile mümkün olabildiği düşüncesini ortaya koymayı amaçlayan bu makale, söz konusu literatürden istifade etmek isteyen bilim insanlarına bir yöntem ve perspektif sunmayı da ön görmektedir.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Norman Calder, Harald Motzki, Wael B. Hallaq, *Muvatta'*, Tarihlendirme

Introduction

Although all ideas and works formed within the framework of the orientalist paradigm bear the traces of the paradigm itself, the reality that an orientalist approach is occasionally criticized by another orientalist researcher should be mentioned in advance.¹ Any hypotheses related to the relevant paradigm cannot be understood without considering criticisms in the relevant literature, annexes and amendments. Thus, reviewing all relevant works becomes particularly necessary for researchers who aim to benefit from these works. This process will serve as a method for the scientists who wish to obtain information about orientalist literature

¹ Some of the orientalist researchers criticized by their orientalist colleagues include the following: Kılıç, Muharrem, "A Critical Outlook on the Approach of the Classic Orientalist Discourse Towards Islamic Law: Wael B. Hallaq as an Example", *Rereading the Orientalism: Islamic Works in the Western World Symposium*, 11-12 May 2002, Adapazarı 2003, p. 343-363; Kılıç, "Klasik Oryantalist Geleneğe Eleştirel Bir Bakış: David Stephan Powers Örneği", *Journal of Islamic Law Studies*, 2004, issue: 4 [*Orientalist Islamic Law Experts Special Issue*], p. 175-195;

or benefit from these studies. However, a general approach and point of view will act as the greatest obstacle before being able to recognize the scientific and intellectual continuity of the orientalist paradigm and will result in the failure of the academic studies.

Malik ibn Anas, who has a significant place among the scholars of the early periods and serves as the reference point for those interested in hadiths and Islamic Law (d. 179/795) wrote *Muwatta* over twenty years between the dates of 250/864 and 270/883, according to Calder. Ibn Waddah (d. 287), who is regarded as Yahya ibn Yahya's (234/849) follower, transformed the work into a book in Cordoba.² While dating *Muwatta*, Calder bases his claims on three basic points: The content in *Muwatta*; reviews of the formation and organizational principles of *Muwatta*; comparison of the formation, organization and content of *Muwatta* to those of *Mudewwene*.

Although many studies criticizing certain claims in Calder's book have been written³, compilations for directly refuting the main hypothesis of the work were formed by Hallaq and Motzki. Therefore, this study will review the criticisms and hadith-fiqh history, and contains the ideas of Hallaq and Motzki towards the dating of *Muwatta*, which casts doubt upon Calder's ideas. This study will also display the different inclinations between the orientalist researchers and how the evaluations towards the ideas and works of orientalist researchers are performed by their colleagues. Tracing the way in which a hypothesis is criticized within the orientalist

² Calder, Norman, *Studies in Early Muslim Jurisprudence*, Oxford: The Clarendon Press, 1993, p. 35-38, 146. An article introducing this work by Calder, his claims, and the date assigned by him to *Muwatta* was written by the authors of the present study. See. "Norman Calder'in *Studies in Early Muslim Jurisprudence* Adli Eseri Çerçevesinde Şarkiyat Literatüründe *Muwatta*'ın Tarihlendirilmesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2014, issue: 24, p. 393-407. However, criticisms and details regarding the dating of *Muwatta* by Calder were not included in the study. This subject, which requires further study, constitutes one of the reasons for writing this study.

³ Some of the reviews regarding the book by Calder include the following: Burton, John, "Rewriting the Timetable of Early Islam", *Journal of the American Oriental Society*, 115/III (Jul.-Sep., 1995), p. 453-462; Görke, Andreas, *Das Kitāb al-Amwāl des Abū 'Uбайд al-Qāsim b. Sallām: Entstehung und Überlieferung eines frühislamischen Rechtswerkes*, Princeton: The Darwin Press 2003 (Studies in Late Antiquity and Early Islam, 22); Sadeghi, Behman, "The Structure of Reasoning in Post-Formative Hanafi Jurisprudence", Princeton University, 2006; Schneider, Irene, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", *The Journal of Religion*, 75/4 (Oct., 1995), p. 604-606; Hawting, G. R., "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, 59/1 (1996), p. 139-141; Peters, Rudolph, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder" *International Journal of Middle East Studies* 26/4 (1994), p. 699-701; Weiss, Bernard, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 21/2 (1994), p. 253-255; el-Matrūdī, Abdūlhakīm, "Tārīḫu te' lifi'l-meşādiril-fikhiyyeti'l-ḳādīme 'inde'l-müsteşrik Norman Calder ve reddü ba'zī'l-müsteşrikin 'aleyh", *ed-Dirāsätü'l-İslāmiyye*, XLIV/1, Islamabad 1430/2009, p. 145-178; Rippin, Andrew, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", *Journal of Semitic Studies*, 39/2 (1994), p. 346-347; Rosen, Lawrence, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", *Law and History Review*, 13/1 (1995), p. 137-139; M. al-Faruque, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", *Muslim World Book Review* 15/1 (1994), p. 11-15.

paradigm will enable people to determine the unique characteristics of the relevant literature and provide a perspective for those intending to benefit from the relevant findings.

I. Norman Calder's Dating of *Muwatta*

Norman Calder (1950-1998), a Scotch orientalist, reviews the following works using the textual-historical method and questions when, where and by whom these works were compiled in his book, *Studies in Early Muslim Jurisprudence: Muwatta* by Malik ibn Anas, which is regarded as the main source for the early periods of Islam Jurisprudence, *Kitābu'l-Harāc* by Imam Abu Yusuf (d. 182/798), *Kitābu'l-Asl* and *Kitābu'l-Hucce 'alā ehli'l-Medīne* by Imam Al-Shaybani (d. 189/804), *Kitab Al Umm* by Al-Shafi'i (d. 204/819), *el-Müdevvene* by Sahnun ibn Sa'id ibn Habib at-Tanukhi (d. 240/854), and *el-Muhtasar* by Muzeni (d. 264/878). Norman Calder suggests that these works should be dated to a later period because they underwent a thorough redaction process. He believes that these works do not belong to their authors and many of these works were written in different geographical locations. Thus, he attempts to redetermine who the authors are, the geographical location in which the texts were written, and the dates of these works.⁴

Calder, who was influenced by the ideas of Ignaz Goldziher (1850–1921), Joseph Schacht (1902-1969), Theodor Nöldeke (1836-1930) and his instructor, John Wansbrough (1928-2002),⁵ has often been referred to in the Islamic and Western world because of his views, which are related to the dating of *Muwatta* and his book aimed to analyze *Muwatta* and the socio-cultural environment where the work was formed.⁶ Calder's methodology, the comparison he made between the contents of

⁴ For the details of Calder's claims, see: Yılmaz, Rahile, Modern Hadis Tartışmaları Bağlamında Muvatta'daki Mürsel Rivayetler, MÜSBE, (Unpublished Doctoral Thesis), Istanbul 2014, p. 60-111; Yılmaz, "Norman Calder'in *Studies in Early Muslim Jurisprudence* Adlı Eseri Çerçevesinde Şarkiyat Literatüründe *Muwatta*'ın Tarihlendirilmesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2014, issue: 24, p. 393-407.

⁵ Calder states in the initial pages of his work that he follows the ideas of Goldziher, Schacht and Wansbrough, and he explains how they have directed Islamic studies with their theories. See: Calder, *Studies in Early Muslim Jurisprudence*, Clarendon Press, Oxford 1993, p. vii, ix.

⁶ Anas bin Malik, *Muwatta'ü'l-İmâm Mâlik*, I-VIII, edited by M. Mustafa al-A'zami, Müessesetu Zayed b. Sultân Âli Nehyân, Abu Dhabi 2004, I, 300-313; Hallaq, Wael B., "On Dating Mâlik's *Muwatta*", *UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law*, I/1, 2001-2002, p. 47-65; Motzki, Harald, "The Prophet and the Cat", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XXII, 1998, p. 18-83; Dutton, Yasin, "Studies in Early Muslim Jurisprudence By Norman Calder", *The Journal of Islamic Studies*, V (1994), p. 102-108, Dutton, "Amal v. Hadith in Islamic Law: The Case of Sadl al Yadayn When Doing the Prayer", *Islamic Law and Society*, III (1996), p. 13-40, Muranyi, Miklos, "Die Frühe Rechtsliteratur zwischen Quellenanalyse und Fiktion", *Islamic Law and Society* IV (1997): p. 224-41; Muranyi, *Die Rechtsbücher des Qairawāners Saḥnūn B. Sa'īd: Entstehungsgeschichte und Werküberlieferung*, Stuttgart: 1999; Burton, John, "Rewriting the Timetable of Early Islam", *Journal of the American Oriental Society*, 115/III (Jul.-Sep., 1995), p. 453-462; Sadeghi, Behman, "The Authenticity of Two 2nd/8th Century Ḥanafī Legal Texts: the *Kitāb al-āthār* and *al-Muwatta*' of

Muwatta and *Mudewwene*, the researchers who have criticized how a hadith in *Muwatta* was presented in other books (particularly in *Mudewwene*), as well as these researchers' works, suggest that the same researchers can be classified by themselves.⁷ The orientalist researchers can be divided into three groups in regard to Calder's book, *Studies in Early Muslim Jurisprudence*, which raised doubts about the books that were accepted to be compiled before the Hijri year 250: Those who completely accept his ideas; those who partly accept his ideas; and those who reject his ideas completely. John Wansbrough, Patricia Crone (1945-2015), Jonathan E. Brockopp and Michael Cook are in the first group; G.H.A. Juynboll (1935-2010), David Powers and John Burton are in the second group; Miklos Muranyi, Andreas Görke, Christopher Melchert, Hallaq and Motzki are in the last group.

II. A Methodological Criticism: Wael B. Hallaq and his emphasis on the historical context of Islamic Law

Wael B. Hallaq, who preferred the approach of evaluating Islamic Law in the period in which it emerged, responds to the orientalist theses, which he criticizes in almost all of his studies, with remarkable arguments in relation to the historical function of fiqh.⁸ Hallaq, who formed significant works in regard to the nature and content of Islamic Law, expresses methodological criticisms towards Calder's ideas that completely contradict the information about the compilation dates of respected fiqh works and performs analyses considering the developmental history of fiqh discipline. He criticizes Calder's claims regarding the development of fiqh in the third Hijri century in his article titled, "On Dating Of *Muwatta*", which was written based on the belief that *Muwatta* was compiled in circa 270 AH.⁹ According to him, these claims, which should be considered by any researcher who specializes in the history of legislation, cannot be disregarded. Instead, these claims should either be accepted or rejected.¹⁰

Muhammad b. al-Hasan al-Shaybani", *Islamic Law and Society*, XVII (2010), p. 291-319; Fierro, Maribel, "Nuevas Perspectivas Sobre la Formacion del Derecho Islamico", *Al-Qantara* 21 (2000), p. 511-523.

For Calder's work and the literature consisting of the dates, see: Yılmaz, "Norman Calder'in *Studies in Early Muslim Jurisprudence* Adlı Eseri", p. 393-407.

⁷ Yılmaz, Rahile, *Modern Hadis Tartışmaları Bağlamında Muwatta'daki Mürsel Rivayetler*, MÜSBE, (Unpublished Phd Dissertation), Istanbul 2014, p. 112 et al.

⁸ For detailed information about Wael B. Hallaq, see: Aybakan, Bilal, "Batıda İslam Hukuku Araştırmalarında Farklı Bir Ses: Wael B. Hallaq", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2004, issue: 4 [Oryantalist İslâm Hukukçuları Özel Sayısı], p. 149-174; Kılıç, Muharrem, "Klasik Oryantalist Söylemin İslâm Hukukuna Yaklaşımına Eleştirel Bir Bakış: Wael B. Hallaq Örneği", *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Islamic Works in the Western World Symposium*, 11-12 May 2002, Adapazarı 2003, p. 343-363.

⁹ Hallaq, Wael B., "On Dating Mâlik's *Muwatta*", *UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law*, I/1, 2001-2002, p. 47-65.

¹⁰ Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muwatta*", p. 47.

Hallaq, who implies that the claims on the compilation of *Muwatta* in a later period are largely based on the comparison between the styles and structures of *Muwatta* and *Mudewwene* and that the examples selected for these claims consist only of the analysis regarding the style and organization of a section relating to dirty water that does not exceed two pages, suggests that Calder's criteria in his analysis are essentially fictionalized and arbitrary.¹¹ According to him, criticisms by Calder are based on a single example that is insufficient for achieving exact results with regard to *Muwatta*. Additionally, he believes that Motzki clearly demonstrated the dating and that the results in Calder's analysis are wrong, and attempts to point out the claims regarding the early development of fiqh.¹²

Stating that the general organization and content of *Muwatta* should be considered for determining the compilation time, Hallaq accepts *Muwatta* as a product of the second Hijri century for various reasons. Firstly, *Muwatta* includes subjects that are not directly related to fiqh. Additionally, book names and sections were not organized using the method common in the fiqh works of the era claimed by Calder and various fiqh subjects were not discussed under the usual titles. Finally, *Muwatta* is more limited compared to the fiqh works of the third Hijri century. According to Hallaq, sections named *cewami* are present at the end of many chapters, and different fiqh topics that could be mentioned under other sections are in the relevant parts. However, these topics were reviewed in the section named *cewami*. Hallaq also believes that *Muwatta* cannot be entirely regarded as a complete fiqh book with relevant terms due to the characteristics such that the topic of leasing was reviewed under the context of spelling.¹³ Calder is aware of the points raised by Hallaq and acknowledges this in certain parts of the book, however, he associates some deficiencies, that can be understood from the disorganized structure in *Muwatta*, with the hast with which the compiler composed the work. This may be the most arbitrary approach in Calder's claims.¹⁴ Hallaq, who believes that *Muwatta*'s unique style makes it one of a kind, considers this book as a work with a content and structure that produces an ancient idea that was not supported with a fiqh and technical attitude.¹⁵ According to Hallaq, who points out the significance of the general organization and content of *Muwatta* to determine the date of compilation, provides evidence to suggest that the content of the book could not have been written after 150/767.¹⁶

Another point that is heavily criticized by Hallaq, who questions the relationship between Amal Ahli Madinah and Andalusia in Cordoba during the period claimed by Calder, is as follows: Why did the Maliki sect allow *Muwatta*,

¹¹ Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muwatta*", p. 48.

¹² Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muwatta*", p. 49.

¹³ Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muwatta*", p. 50.

¹⁴ Hallaq notes that naming the person who investigated *Muwatta* as the author is an assumption that should be proved. Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muwatta*", p. 49-50.

¹⁵ Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muwatta*", p. 50.

¹⁶ Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muwatta*", p. 47.

accepted as the work by Malik ibn Anas, to include all these obvious errors when it was in the last phases of its formational and sectional organization? Hallaq questions Calder's redactor-related claims and findings on the content of the work, and asks the following question: Was there not somebody who could edit the content and technical characteristics of *Muwatta*, make the work more convincing and elevate it to the level of other fiqh works of the late third Hijri century?¹⁷ Accordingly, we accept in advance that the person named as the author of *Muwatta* after 270 AH by Calder could not compile the work in accordance with the trends in the third Hijri century nor manage to reflect a fiqh notion that conforms to the works of the popular scholars of the era.

Hallaq implies the abundance of hadiths in *Muwatta* and the shortage in *Mudewwene* while suggesting that the Prophet is in the forefront in *Muwatta* whereas Malik ibn Anas is mentioned more in *Mudewwene*. According to Hallaq, interpreting these findings to mean that *Muwatta* was compiled later than *Mudewwene* resulted in a range of poor outcomes regarding the history and development of early hadiths and fiqh. Hallaq, who finds the claim regarding the further use of authentic hadiths compared to the works questionable, notes that the number of authentic hadiths will be found to be smaller than that of the works by the companions, followers and ulema in the later periods after each section is analyzed separately.¹⁸

Hallaq implies that there were different reasons for the comparison of the number of hadiths in both works and explains why hadiths were not often referred to in *Mudewwene*, stating that Sahnun ibn Sa'id ibn Habib at-Tanukhi did so as a precaution to ensure genre conformity among his works. Sahnun ibn Sa'id ibn Habib at-Tanukhi who, according to Hallaq, is the author of the work, compiled this work as a fiqh book which discussed problematic issues. Hallaq indicates that fiqh experts did not refer to the hadiths in an intensive and systematic order when making inferences while reviewing different issues in fiqh books. He also reflects that Sahnun ibn Sa'id ibn Habib at-Tanukhi acted like the other fiqh authorities and followed this method.¹⁹

Hallaq implies that certain ancient fiqh books, such as *Al Umm* by Al-Shafi'i and *Al Muhtasar* by Ismail bin Yahya al-Muzani, refer to or center on *Muwatta*, which does not conform to the date of *Muwatta* claimed by Calder.²⁰ Noting that citations from *Muwatta* require the book to be older, Hallaq points out that Calder's claims regarding the compilation date of *Muwatta* will result in significant historical issues. According to Hallaq, if Calder's claims are accepted, the compilation dates of the well-known fiqh works that refer to sources such as *Al Umm* and *Al Muhtasar*,

¹⁷ Hallaq believes that Calder did not ask these difficult questions nor make any admissions to himself. See. Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muwatta*", p. 50-51.

¹⁸ Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muwatta*", p. 52-53.

¹⁹ Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muwatta*", p. 54.

²⁰ Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muwatta*", p. 55.

and the dates of the works from the later periods should be revised.²¹ If the compilation dates of these works are accepted to be later, the idea that the fiqh authorities of the era cooperated to hide the facts despite their differences emerges, which, according to Hallaq, cannot go beyond being an fictionalized theory.²² The variety of fiqh trends, the range of authorities' views regarding the styles, the issues between them, and the personal conflicts between some of them, suggest that such a cooperation is not possible. The idea that fiqh authorities reached a consensus on this issue and neglected such a claim cannot be accepted. Calder's idea does not solely mean that the fiqh authorities displayed a common attitude; it also means that the relevant authors of fiqh works, the authors of translation works, even the individuals and narrators who viewed *Muwatta*, and those who provided annotations on the work performed the same action.

III. A Text-Based Criticism: Harald Motzki with Content and Source Analyses

Motzki, who shared his views on the dating of *Muwatta* in relation to the hadith on cats in an article the size of a book,²³ directs criticisms regarding the text and sources to Calder and provides significant findings and criticisms related to the development and history of the classified hadith works.²⁴ The statement, 'the Prophet and the cats' within the relevant article, forms the basis for Calder's dating of *Muwatta*, as Motzki reflects the hadiths which were the essence of Motzki's study and based on the analyses. Motzki disagrees with Calder who dates *Muwatta* based on the hadith, "They are the animals living around your houses"²⁵ and claims that

²¹ Hallaq, "On Dating Mālik's *Muwatta*", p. 56-57.

²² Hallaq, "On Dating Mālik's *Muwatta*", p. 57-58.

²³ For details about Harald Motzki and his methods, see: Hıdır, Özcan, "Harald Motzki: Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Çalışmaları ve The Origins of Islamic Jurisprudence Adlı Eseri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2004, issue: 4 [Oryantalist İslâm Hukukçuları Özel Sayısı], p. 275-283; Karapınar, Fikret, "Harald Motzki ve İlk Dönem Hadis-Fıkıh İlişkisiyle İlgili Klasik Oryantalist Görüşe Getirdiği Eleştirisi", *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Islamic Works in the Western World Symposium*, 11-12 May 2002, Adapazarı 2003, p. 293-326; Kuzudişli, Bekir, *İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları*, Harald Motzki; Turkish, Istanbul: İz Pub., 2011, p. 13-62.

²⁴ Motzki, Harald, "The Prophet and the Cat: On Dating Mālik's *Muwatta*' and Legal Traditions", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XXII, 1998, p. 18-83. This article is included in the work titled, *İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları* (Istanbul 2012), which was translated and compiled by Harald Motzki.

²⁵ The hadith is included in *Muwatta* as follows:

و حَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ حُمَيْدَةَ بِنْتِ عَبْدِ بْنِ رِفَاعَةَ عَنْ خَالَتِهَا كَيْسَةَ بِنْتِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ وَكَانَتْ تَحْتُ ابْنِ أَبِي قَتَادَةَ الْأَنْصَارِيِّ أَنَّهَا أَخْبَرَتْهَا أَنَّ أَبَا قَتَادَةَ دَخَلَ عَلَيْهَا فَسَكَبَتْ لَهُ وَضُوءًا فَجَاءَتْ هِرَّةً لِيَشْرَبَ مِنْهُ فَأَضْعَى لَهَا الْإِنَاءَ حَتَّى شَرِبَتْ قَالَتْ كَيْسَةُ فَرَأَتْنِي أَنْظُرُ إِلَيْهِ فَقَالَ أَنْعَجِبِينَ يَا ابْنَةَ أَبِي قَالَتِ فَقُلْتُ نَعَمْ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّهَا لَيَسْتُ بِنَجَسٍ إِنَّمَا هِيَ مِنَ الطَّوَافِينَ عَلَيْكُمْ أَوْ الطَّوَافَاتِ. قَالَ يَحْسَى قَالَ مَالِكٌ لَا بَأْسَ بِهِ إِلَّا أَنْ يُرَى عَلَى فِيهَا نَجَاسَةٌ.

Anas bin Malik, *Muwatta Al Imam Malik*, inv. M. Mustafa Al-A'zami, I-VIII, Muessesetu Zayed b. Sultan Ali Nehyan, Abu Dhabi, 1425/2004, II, 30-31.

The translation of the hadith is as follows: "(Yahya) narrated to me from Malik who narrated from Ishak b. Abdilllah ibn Abu Talha who narrated from Humeida bnt. Abu Ubadiyah ibn Ferve who narrated from

the book was compiled later than *Mudewwene*, which does not include the same hadith although the same subjects were reviewed, as *Muwatta* presents this narrative. Motzki believes that the absence of this hadith in *Mudewwene* does not mean that this hadith was not told by the Prophet. According to him, the subjects that were not finalized in *Muwatta* may be discussed in *Mudewwene*. This possibility is supported by the fact that the hadith on dogs is explicitly present *Muwatta* but spiritually in *Mudewwene*.²⁶

According to Motzki, Calder confused the hadiths on cats and dogs, which are different. The hadith on cats reflects the completion of the cleaning ritual with the water from which the cat drank, while the hadith on dogs demonstrates the matters regarding completing the prayer after realizing that the cleaning ritual was completed with the water from which a dog drank. Motzki finds Calder's suggestion that the relevant discussion in *Mudewwene* has less fiqh content than the hadith on cats in *Muwatta* to be wrong, and supports his own idea with the fact that the hadith on cats is present in *Kitabü'l-Vâdiha* by the scholar from Andalusia, Abdu'l-Malik ibn Habib (d. 238/852), who lived at the same time as Yahya ibn Yahya and Sahnun ibn Sa'id ibn Habib at-Tanukhi.²⁷ Ibn Habib, the compiler of *Kitabü'l-Vâdiha*, does not provide an extensive solution regarding the dirt of domestic predatory animals, including dogs, although his work was a fiqh book written before *Mudewwene*. As Motzki states, the notion formed by Calder comparing *Muwatta* and *Mudewwene* on subjects relating to dirt in the Maliki sect is weak. According to Motzki, this idea conflicts with his claim that the person who wrote the book does not know the narrative resulting in the absence of the hadith on cats in *Mudewwene*. The fact that the hadith is present in *Kitâbü'l-Vâdiha* nullifies his claims.

Motzki states that the authors of *Muwatta* and *Mudewwene* differ in relation to the points they care about. The claims that the author of *Mudewwene* did not thoroughly review *Muwatta*, and that Malik ibn Anas had such a purpose in *Muwatta* while focusing on the matters requiring additional explanations, cannot be made.²⁸ It is fair to mention that the main point Sahnun ibn Sa'id ibn Habib at-

his aunt, Kabsha bnt Ka'b b. Malik who was married to Ibn Abu Katade Al-Ansari that, Abu Katade went to his house according to what Kabsha told Humeida Malik. Kabsha poured ablution water for Katade. A cat came close to drink from the water and Abu Katade held the bowl toward the cat. Kabsha adds, "He realized that I was looking at him. He said, 'Are you surprised, daughter of my sibling?'" She answers, "Yes". He responds, "The messenger of Allah says they are not dirty, thus they can come in and out of your houses regardless of their sex.

Yahya mentions that Malik ibn Anas stated the following, 'As long as a cat does not have something dirty in its mouth, it does not constitute a problem'".

²⁶ Motzki, "The Prophet and the Cat", p. 25. According to Motzki, Sahnun ibn Sa'id ibn Habib at-Tanukhi knows the hadith on cats, assuming that his followers know the same.

²⁷ Motzki, "The Prophet and the Cat", p. 27.

²⁸ Motzki, "The Prophet and the Cat", p. 28-29.

Tanukhi considered in *Mudewwene* was not related to Malik ibn Anas's narratives, instead, it was his fiqh-related ideas.

Motzki, who considers the unique nature of classified hadith works and the reasons for writing the compiled works, believes that the differences arising from the comparison between the structure and content of *Muwatta* and *Mudewwene* are based on reasons that differ from what Calder claims. According to him, the reasons include the following: the compilation of both works serve different purposes (Motzki states that Calder is aware of this difference²⁹), *Muwatta*'s purpose is different than generating solutions about legal subjects like a fiqh book, while *Mudewwene*'s aim is to present a collection of news related to Malik ibn Anas and his followers. Motzki suggests that *Muwatta*'s purpose was to collect certain hadiths that are related to the law since the beginning of Islam and to appropriately narrate these (according to Malik ibn Anas), while *Mudewwene*, which was dedicated to the fiqh-related ideas of Malik ibn Anas and his followers such as Sahnun ibn Sa'id ibn Habib at-Tanukhi, aimed to serve as a legal book, resulting in a difference from *Muwatta*.³⁰

Motzki finds a relevant narrative in *Sünen-i Erbaa* and states in the article related to his criticisms toward the dating of *Muwatta* that Calder should answer the following question: How could a hadith that was mentioned first in Cordoba, Andalusia be included in three books whose authors lived in the Eastern region of the Islamic geographical area and died between the year 270 and 280?³¹ The most significant result of imputation-text analysis, a method often used by Motzki in his works, in this study is that Malik ibn Anas is the person on whom the narrative is based in all works in which the hadith was found. Another significant outcome is that the names of the conveyors and certain parts of the hadiths differ, which nullifies the possibility of a complete copying process. According to Motzki, dating the hadith on cats to a period later than 270 AH results in greater problems considering the works compiled before *Kutub Al Sittah*. The hadith on cats is included in an early-period hadith book that was compiled in a period other than what Yahya ibn Yahya narrated: *Sunen* by *Al-Darimi* (d. 255/868); *Musnad* by Ahmad ibn Hanbal (d. 241/855); a part of a *Muwatta* narrative by Suveid ibn Said (d. 240/854); *Musannaf* by Ibn Abu Shayba (d. 235/849); *Kitab Al Vadaha* by Abd al-

²⁹ Calder's statement that, "*Muwatta* does not appear to be a legal text compared to *Mudewwene*" supports the assumption that he is aware of the case, according to Motzki. ²⁹ Motzki, "The Prophet and the Cat", p. 21.

³⁰ Motzki, "The Prophet and the Cat", p. 21.

³¹ Motzki, "The Prophet and the Cat", p. 30-31.

A similar question was asked by Muhammad Mustafa al-A'zami who found the relevant hadith in many works of the era. See: Malik ibn Anas, *Muwatta Al Imam Malik*, inv. Muhammad Mustafa Al Azami, I-VIII, Muessesetu Zayed b. Sultan Ali Nehyan, Abu Dhabi 1425/2004, I, 310-312.

For the details relating to Al Azami's criticisms and ideas regarding Calder, see: Yılmaz, Rahile, *Modern Hadis Tartışmaları Bağlamında Muvatta'daki Mürsel Rivayetler*, MÜSBE, (Unpublished Doctoral Thesis), Istanbul 2014, p. 64-68 ("Muhammad Mustafa Al Azami" title).

Malik ibn Habib who lived 238/852); *al-Muhazî li'l-Muwatta* by Yahya ibn Abdullah ibn Bukeyr (d. 231/845-846); *Kitâbu't-Tuhûr* by Abu Ubeyd Kasim ibn Sellam al-Herevi el-Baghdadi (d. 224/838); a part of a *Muwatta* narrative by Abdullah ibn Mesleme al-Ka'nebi (d. 221/826); *Musnad* by Humaidi (d. 219/834); *Musannaf* by Abd al-Razzaq (d. 211/826); *Kitâb Al Umm* by Al-Shafi'i and *Muwatta* narrative by Imam Al-Shaybani.³²

Motzki, who believes that Calder's hypothesis regarding the dating of classical fiqh books should be analyzed, as an error in the dating of relevant works would greatly affect the comments and remarks based on these works.³³ Referring to the dating and information regarding the works and translation-based sources of the era for dating *Muwatta* and focusing on Malik ibn Anas's ideas, Motzki accepts the relevant date in his works. Because of his skeptical attitude toward the information narrated with imputation, it is fair to state that Calder did not find the dates when the works that were narrated with imputation were written, which is supported by Motzki's ideas. According to Motzki, Calder's unfair attitude toward the narratives and narration means that in the works he reviewed, he tended to neglect and deny the data that could be useful for examining the compilation dates of the works.³⁴ Motzki highlights the *Kitab Al Ittikaf*, which was indirectly narrated by Yahya ibn Yahya and included eleven narratives. One of the narrators was Ziyad ibn Abd al-Rahman (d. 193/808-809). Motzki also believes that Calder could have different opinions if he considered the imputations.³⁵ Motzki criticizes Calder's rejection of relevant explanations and insistence on his claims despite being aware of the statements in the books dedicated to the biographies of the narrators.³⁶ He also adds that the irregular instances in the imputations can be assessed as signs that the narration means are not false. Likewise, if the person who wrote *Muwatta* later, as claimed by Calder, referred Malik ibn Anas falsely from the narrative of Yahya ibn Yahya, that person would do the same throughout the work and would not add the eleven narratives from Ziyad ibn Abd al-Rahman, who was Yahya ibn Yahya's master.³⁷

³² Motzki, "The Prophet and the Cat", p. 33-34.

³³ Motzki, "The Prophet and the Cat", p. 18.

³⁴ Motzki, "The Prophet and the Cat", p. 21.

³⁵ Motzki explains the fact Ziyad ibn Abd Ar-Rahman acted between Malik ibn Anas and Yahya ibn Yahya while conveying the narratives so that Yahya ibn Yahya did not hear the eleven narratives directly from Malik ibn Anas, which is in accordance with the information in the fiqh books of the era. Accordingly, Yahya ibn Yahya conveyed the eleven narratives of *Muwatta* from those of his master, Ziyad ibn Abd al-Rahman, as he did not attend the courses of Malik ibn Anas. Motzki, "The Prophet and the Cat", p. 22-23.

³⁶ Motzki implies that the explanations in Islamic sources are more reliable even if Calder has an explanation for this interesting case. Motzki, "The Prophet and the Cat", p. 22-23.

³⁷ Motzki, "The Prophet and the Cat", p. 23.

Conclusion

Calder bases his findings on two explanations. The cat and dog subjects are the same; the hadith on cats should be accepted as dating from an earlier fiqh period. Hallaq and Motzki criticized Calder believing that these two principles would not guide anyone in finding what Calder found. Hallaq, who criticizes Calder's consideration of the developmental process of fiqh, directs his criticisms particularly from a methodological frame. Motzki, on the other hand, follows a text, content and source-based method and propounds his criticisms and reviews regarding the dating of *Muwatta*.

Hallaq's criticisms, which directly affected the dating of *Muwatta*, are significant for questioning the validity of Calder's general findings. However, Hallaq generated most of his works for criticizing the orientalist paradigm; thus, he was expected to find aspects in Calder's methods that looked similar to Schacht's methods, and to criticize these methods. His approach is significant as he pointed out the scientific and intellectual continuity in the orientalist paradigm. It is fair to say that Calder's method looked similar to that of Schacht based on a number of characteristics. According to Schacht's method, if a narrative is not included in a work despite the requirements and expectations, it means the relevant hadith is not present during the period when that work was compiled. However, no convincing evidence has not yet been presented, and it does not seem plausible to be able to prove the validity through the sources that have survived from the first three centuries to the present day, as well as the uncertainty of the final forms.

The most appropriate example to the use of the information in ancient governmental and fiqh books by Motzki, who considered and used the imputations as much as the text during the datings and analyses of the hadiths, are his reviews regarding the dating of *Muwatta*. Motzki does not have any prejudice toward the information, with imputations and works compiled in accordance with that information, which facilitates his use of relevant works and enables him to benefit from the information of hadith-related topics and narrator biographies. The different approaches in trusting the information with imputation and narrators' names are determinants for the orientalists in relation to trusting the literature written and compiled by different scholars. These approaches are also significant for the attitudes of Muslim researchers toward the works generated by the orientalists.

The most significant points, which were neglected in the specific studies by researchers who criticized Calder's claims regarding *Muwatta* were formed by considering the principles which are the basic elements of the orientalist paradigm and include the following: Calder, who was influenced by Schacht and accepted his findings regarding the ancient law schools as apodictic data, achieved certain results. Calder did not rely on conveying the information with imputation along with the compilation periods for the books that were conveyed with imputation. It

is obvious that the hypothesis, which was proposed by Schacht and improved by Juynboll, that, *imputations become greater in a retroactive period and errors in them have been cleared over time*, influenced Calder the most in reviewing the history of the hadiths and fiqh and reading the works written in the first three Hijri centuries. Both Motzki and Hallaq did not point out the basic orientalist claims that affected Calder's study, which is remarkable. Schacht, who claims that the esteemed narratives can be evaluated as evidence of the later periods of fiqh, and the orientalist researchers following him, constantly question the esteemed narratives in *Muwatta*, Malik ibn Anas's canonist portrait in *Mudewwene* and the hadith, and the role of the narrative conveyor in *Muwatta*. According to Calder, benefiting from the hadiths as a religious source takes place in a period that is later than the claimed compilation date of *Muwatta*. Thus, he states that *Muwatta* should be dated to a period later than when *Mudewwene* was written. However, it is obvious that Malik ibn Anas was also a canonist in addition to acting as a conveyor of hadiths and ancient works in *Muwatta* for early fiqh and hadith history.

REFERENCES

- Ansari, Zafar Ishaq, "The Authenticity of Traditions: A Critique of Joseph Schacht's Argument e Silentio", *Essays on Islam: Felicitation Volume in Honour of Muhammad Hamidullah*, I-II, ed. Hakim Mohammed Sa'îd, I, Hamdard Foundation Pakistan, Karaçi 1992, p. 244-255.
- Aybakan, Bilal, "Batıda İslam Hukuku Araştırmalarında Farklı Bir Ses: Wael B. Hallaq", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2004, no: 4 [*Oryantalist İslâm Hukukçuları Özel Sayısı*], p. 149-174.
- el-A'zamî, Muhammed Mustafa, *On Schacht's Origins of Muhammadan Jurisprudence*, King Saud University, Riyadh.
- Calder, Norman, *Studies in Early Muslim Jurisprudence*, Oxford: The Clarendon Press, 1993.
- Goldziher, Ignaz, *Muslim Studies* (Orijinal adı: Muhammedanische Studien), I-II, ed. S. M. Stern, translated by: C. R. Barber-S. M. Stern, George Allen & Unwin Ltd., London, 1971; Chicago 1966-1973.
- Hallaq, Wael B., *İslam Hukukuna Giriş*, translated by Necmettin Kızılkaya; ed. Onur Atalay, Istanbul: Ufuk Pub., 2014.
- "On Dating Mâlik's Muwatta", *UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law*, I/1, 2001-2002, p. 47-65.
- Hıdır, Özcan, "Harald Motzki: Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Çalışmaları ve The Origins of Islamic Jurisprudence Adlı Eseri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2004, no: 4 [*Oryantalist İslâm Hukukçuları Özel Sayısı*], p. 275-283.

• İmâm Mâlik, *Muvattaü'l-İmâm Mâlik*, thk. M. Mustafa el-A'zamî, I-VIII, Müessesetü Zayed b. Sultân Âli Nehyân, Abu Dabi 1425/2004.

• Juynboll, G. H. A., "Some Notes on Islam's First Fuqahâ' Distilled from Early Hadîth Literature", *Arabica*, XXXIX/ 3, 1992, s. 287-314 ("Erken Dönem Hadîs Literatüründen Hareketle İlk Fukaha Hakkında Bazı Mülâhazalar", translated by: Rahile Yılmaz, *HTD*, VII/1, p. 121-144).

• Karapınar, Fikret, "Harald Motzki ve İlk Dönem Hadis-Fıkıh İlişkisiyle İlgili Klasik Oryantalist Görüşe Getirdiği Eleştiri", *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu*, 11-12 Mayıs 2002, Adapazarı 2003, p. 293-326.

• Kılıç, Muharrem, "Klasik Oryantalist Söylemin İslâm Hukukuna Yaklaşımına Eleştirel Bir Bakış: Wael B. Hallaq Örneği", *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu*, 11-12 Mayıs 2002, Adapazarı 2003, p. 343-363.

• Kızıl, Fatma, *Müşterek Râvî Teorisi ve Tenkidi*, İSAM Pub., İstanbul 2013.

• *Oryantalistlerin Hadislerin Menşeyini Tespite Yönelik Yöntemleri* (Unpublished Master Thesis) UÜSBE, Bursa 2005.

• Kuzudişli, Bekir, "Hadith of Man Kadhaba 'Alayya and Argumentum e Silentio", *HTD*, V/2, 2007, p. 47-71.

• *İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları*, Harald Motzki; Turkish İstanbul: İz Pub., 2011.

• el-Matrûdî, Abdülhakîm, "Târîhu te'lîfi'l-meşâdiri'l-fıkhiyyeti'l-quadîme 'inde'l-müsteşrik Norman Calder ve reddü ba'zi'l-müsteşrikîn 'aleyh", *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, XLIV/1, Islamabad 1430/2009, p. 145-178.

• Motzki, Harald, "The Prophet and the Cat: On Dating Mâlik's *Muvatta'* and Legal Traditions", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XXII, 1998, p. 18-83.

• Schacht, Joseph, "A Revaluation of Islamic Traditions", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1949, p. 143-154 ("Hadislerin Yeniden Değerlendirilmesi", translated by İshak Emin Aktepe, *HTD*, 2007, V/2, p. 135-144).

• *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, The Clarendon Press, Oxford, 1975.

• Yılmaz, Rahile, *Modern Hadis Tartışmaları Bağlamında Muvatta'daki Mürsel Rivayetler*, MÜSBE, (Unpublished Phd Dissertation), İstanbul 2014.

• "Norman Calder'ın *Studies in Early Muslim Jurisprudence* Adlı Eseri Çerçevesinde Şarkiyat Literatüründe *Muvatta'*ın Tarihlendirilmesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2014, no: 24, p. 393-407.

• Yücel, Ahmet, *Oryantalistler ve Hadis (Yaklaşımlar-Değerlendirmeler-Literatür)*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2013.

نقد فكرة استشراقية من داخل أنموذجها المعرفي:

الانتقادات الموجهة لتأريخ نورمان جالدر للموطأ أنموذجاً*

د. راحلة قزل قايا يلماز

جامعة مرمره - كلية الإلهيات؛ قسم الحديث: rahile.yilmaz@marmara.edu.tr

الخلاصة:

من الممكن القول: إن المستشرقين المهتمين بالعصر الفقهي والحديثي الأول قد ألفوا عن الموطأ كتباً بعدد يسمح بتشكّل مدونة فكرية مهمّة. ومن المهم من بين هذه الدراسات والأعمال ذكر كتاب نورمان جالدر «Studies in Early Muslim Jurisprudence» لكونه سبباً لكتابة كثير من الكتب والمقالات والتحليلات من بعده لمناقشته مرحلة ظهور الموطأ. وقد تناولت هذه المقالة انتقادات وائل الحلاق وهارالد موتزكي بالذات من بين الباحثين الذين وجهوا انتقادات لجالدر، مع إظهار الاستمرارية الفكرية والعلمية في الأنموذج الاستشراقي ومع التنبيه على الأخطاء المتوقعة التي ستفتح الطريق لمنهج تعميمي كالذي يدعي: أنّ الباحثين المستشرقين على فكرة واحدة، وأن كل كتاب قد كُتب إنما يحوي نتائج مشابهة.

وتهدف هذه المقالة لإظهار منهج الأنموذج الاستشراقي حول مشكلة أساسية في علم الحديث وأنه لا يمكن إلا برؤية الأعمال المنشورة حول تلك المسألة جميعها وتقويمها. وتهدف أيضاً إلى تقديم طريقة ووجهة نظر لرجال العلم الذين يريدون الاستفادة من المدونة المذكورة.

الكلمات المفتاحية: الاستشراق، نورمان جالدر، هارالد موتزكي، وائل الحلاق، الموطأ، التأريخ

Oryantalist Bir Fikrin Kendi Paradigması İçinden Tenkid Edilme Serencamına Örnek:

Norman Calder'ın Muvatta'ı Tarihlendirmesine Yöneltilen Eleştiriler

Özet

Hadis ve fikhın erken dönemiyle ilgilenen oryantalist araştırmacıların Muvatta' hakkında önemli bir literatür oluşmasına imkan sağlayacak kadar sayıda eser kaleme aldığı söylemek mümkündür. Bu çalışmalar arasında özellikle Muvatta'ın ortaya çıktığı dönemi tartışması itibariyle kendisinden sonra pek çok kitap, makale ve değerlendirmenin yazılmasına neden olması sebebiyle Norman Calder'ın Studies in Early Muslim Jurisprudence adlı eserini zikretmek önem arz etmektedir. Bu makalede Calder'a eleştiriler yönelten araştırmacılar arasında özellikle Wael B. Hallaq ve Harald Motzki'nin tenkidleri ele alınarak hem Oryantalist paradigmanın içerisindeki ilmî ve fikrî süreklilik ortaya konulmuş hem de Oryantalist araştırmacıların tamamının aynı fikre sahip olduğu ve onlar tarafından kaleme alınan her eserin benzer sonuçlar içerdiği şeklinde genellemeci bir yaklaşımın yol açacağı muhtemel hatalara dikkat çekilmiştir.

Oryantalist paradigmanın hadis ilminin temel bir problemi hakkındaki yaklaşımını tespit edebilmenin, ancak ilgili mesele etrafında ortaya çıkan çalışmaların tamamını bir arada görmek ve değerlendirmek ile mümkün olabildiği düşüncesini ortaya koymayı

* كتبت هذه المقالة بالاستفادة من أطروحة الدكتوراه التي كتبناها من قبل. انظر: Yılmaz, Rahile, *Modern Hadis Tartışmaları*

., İstanbul 2014 (Aطروحة دكتوراه غير منشورة) Bağlamında Muvatta'daki Mürsel Rivayetler, MÜSBE,

هذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Oryantalist Bir Fikrin Kendi Paradigması İçinden Tenkid Edilme Serencamına Örnek: Norman Calder'ın Muvatta'ı Tarihlendirmesine Yöneltilen Eleştiriler"

مجلة الإلهيات الأكاديمية. (راحلة قزل قايا يلماز، نقد فكرة استشراقية من داخل أنموذجها المعرفي: الانتقادات الموجهة لتأريخ نورمان جالدر للموطأ

أنموذجاً، ديسمبر ٢٠١٨، العدد: ٧-٨، ص ٢٦٩-٢٨٢). من الواجب أن يستند في الاقتباس إلى المقالة التركية.

amaçlayan bu makale, söz konusu literatürden istifade etmek isteyen bilim insanlarına bir yöntem ve perspektif sunmayı da ön görmektedir.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Norman Calder, Harald Motzki, Wael B. Hallaq, Muvatta', Tarihlendirme

An Example of the Way How an Idea is Criticized Within the Orientalist Paradigm: The Criticisms Regarding Norman Calder's Dating of Muwatta'

Abstract

It is possible to say that the orientalist researchers who showed a particular interest in the early period of hadith and Islamic jurisprudence have written enough to form a significant literature on Muwatta'. Among these works, Norman Calder's Studies in Early Muslim Jurisprudence is worthy of note, for it discusses the period in which Muvatta' emerged and his book is widely discussed in many books, articles and reviews. In this article, the scientific and intellectual continuity within the orientalist paradigm will be discussed, as well as the possible mistakes caused by a generalist approach asserting that all orientalist researchers have the same mindset and each study made by them arrives at similar conclusions. The subject will be handled through the criticisms made researchers for Calder; especially Wael B. Hallaq and Harald Motzki.

This article aims to present the idea that the only way to determine the approach of the Orientalist paradigm on any fundamental issue of the science of hadith, all of the studies ever done in that particular subject must be evaluated together. It also aims to provide a method and a perspective to researchers who want to benefit from orientalist literature.

Keywords: Orientalism, Norman Calder, Harald Motzki, Wael B. Hallaq, Muwatta', Dating

المدخل:

ينبغي أن نعبر من البداية عن حقيقة أن كل كتاب من نتج داخل الأنموذج المعرفي الاستشراقي وإن حمل آثاراً من الأنموذج الذي هو أساسه، ولكنه تعرض لنقدٍ كل حينٍ من المستشرقين الآخرين^(١). ولهذا السبب فإن الأطروحة العائدة لهذا الأنموذج المعرفي لا يمكن أن تُفهم بغض النظر عن التصحيحات والإضافات والانتقادات التي في المدونات المذكورة، كما أنه من الضروري للإفادة من هذه الأعمال أن يراجع الباحثون الكتب والآثار التي ظهرت بتامها. هذه العملية والحال المصوّرة تؤمن في الحقيقة طريقة لرجال العلم الذين يرغبون بالإفادة من هذه الأعمال أو يريدون تحصيل معلومات عن المدونات الاستشراقية. وإلا فإن النظرة والطريقة التعميمية ستسبب الفشل للأعمال العلمية بكونها عائقاً كبيراً أمام رؤية الاستمرارية الفكرية والعلمية التي للأنموذج الاستشراقي.

(١) انظر لأساء مستشرقين انتقدوا من زملائهم المستشرقين: Kılıç, Muharrem, "Klasik Oryantalist Söylemin İslâm Hukukuna Yaklaşımına Eleştirel Bir Bakış: Wael B. Hallaq Örneği", Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu, 11-12 Mayıs 2002, Adapazarı 2003, ss. 343-363; Kılıç, "Klasik Oryantalist Geleneğe Eleştirel Bir Bakış: David Stephan Powers Örneği", İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2004, sayı: 4 [Oryantalist İslâm Hukukuları Özel Sayısı], ss. 175-195

موطأ الإمام مالك (ت: ١٧٩ / ٧٩٥) الذي له مكانة مهمة بين كتب العصر الأول ويراجعه كلُّ من يشتغل بتاريخ الحديث والفقه الإسلامي، ويرى جالدر أنه قد تشكّل في مدة عشرين سنة بين ٢٥٠ / ٨٦٤ - ٢٧٠ / ٨٨٣، وقد صيّرهُ كتاباً ابنُ وضاح (ت: ٢٨٧) المعروف بأنه تلميذ يحيى بن يحيى (ت: ٢٣٤ / ٨٤٩) وذلك في قرطبة^(٢). ويسند جالدر ادعاءاته في تأريخ الموطأ إلى ثلاث نقاط رئيسة: محتوى الموطأ، وبحوث في مبادئ ترتيب الموطأ وبنيته، ومقارنة لبنية الموطأ وترتيبه ومحتواه بالمدوّنة.

بعض الادعاءات التي في كتاب جالدر وإن تُنوّلت بالنقد^(٣) لكن المؤلفات التي توجهت لنقض أطروحة الكتاب الأساسية هي كتابا الحلاق وموتزكي. ولهذا فسُتخذ آراء الحلاق وموتزكي عن تأريخ الموطأ - والتي جعلت ادعاءات جالدر مشكوكاً بها - سِتُّخذ أساساً في هذه المقالة بجانب تقريرات مهمة عن تاريخ الفقه والحديث. وهكذا سيظهر كيف تختلف ميول المستشرقين فيما بينهم، وكيف تخضع أفكارهم لعملية تقويم من قِبَل زملائهم المستشرقين. فَتتبعُ الحصيللة النقدية لأطروحة من داخل أنموذجها المعرفي سيجعل تحديد الخصائص الرئيسة للمدوّنة المقصودة مُمكنًا. وسيقدّم بجانب ذلك وجهة نظر للراغبين بالإفادة من هذه المكتسبات.

١. تأريخ نورمان جالدر للموطأ:

يتفحص نورمان جالدر (١٩٥٠ - ١٩٩٨) المستشرق الإسكتلندي الأصل في كتابه «Studies in Early Muslim Jurisprudence - دراسات في الفقه الإسلامي المبكر» كلاً من موطأ الإمام مالك - الذي يُعد من

(٢) Calder, Norman, Studies in Early Muslim Jurisprudence, Oxford: The Clarendon Press, 1993, ss. 35-38, 146. وقد تناولنا من قبل في مقالة تعريف هذا الكتاب لجالدر وادعاءاته الأساسية وتاريخه للموطأ: "Norman Calder in Studies in Early Muslim Jurisprudence Adlı Eseri Çerçevesinde Şarkiyat Literatüründe Muvatta'ın Tarihlendirilmesi", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2014, sayı: 24, ss. 393-407. ولكن لم نتناول التفاصيل والانتقادات الموجهة لتأريخه للموطأ. وهذا الموضوع الذي يقتضي دراسة مستقلة وهو أحد أسباب كتابة مقالنا هذه.

(٣) وهذه بعض الأعمال المكتوبة عن كتاب جالدر والمقومة له: Burton, John, "Rewriting the Timetable of Early Islam", Journal of the American Oriental Society, 115/III (Jul.-Sep., 1995), ss. 453-462; Görke, Andreas, Das Kitāb al-Anwāl des Abū 'Ubad al-Qāsim b. Sallām: Entstehung und Überlieferung eines frühislamischen Rechtswerkes, Princeton: The Darwin Press 2003 (Studies in Late Antiquity and Early Islam, 22); Sadeghi, Behman, "The Structure of Reasoning in Post-Formative Hanafi Jurisprudence", Princeton University, 2006; Schneider, Irene, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", The Journal of Religion, 75/4 (Oct., 1995), ss. 604-606; Hawting, G. R., "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, 59/1 (1996), ss. 139-141; Peters, Rudolph, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder" International Journal of Middle East Studies 26/4 (1994), ss. 699-701; Weiss, Bernard, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", British Journal of Middle Eastern Studies, 21/2 (1994), ss. 253-255 المصادر الفقهية القديمة عند المستشرق جالدر ورد بعض المستشرقين، الدراسات الإسلامية ٤٤ / ١، إسلام آباد ١٤٣٠ / ٢٠٠٩، ص: ١٤٥. Rippin, Andrew, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", Journal of Semitic Studies, 39/2 (1994), ss. 346-347; Rosen, Lawrence, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", Law and History Review, 13/1 (1995), ss. 137-139; M. al-Faruque, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", Muslim World Book Review 15/1 (1994), ss. 11-15.

المصادر الرئيسة العائدة للعهد الإسلامي المبكر - والخراج للإمام أبي يوسف (ت: ١٨٢ / ٧٩٨) والأصل والحجة على أهل المدينة للإمام الشيباني (ت: ١٨٩ / ٨٠٤)، والأُم للإمام الشافعي (ت: ٢٠٤ / ٨١٩) والمدونة لسحنون (ت: ٢٤٠ / ٨٥٤)، والمختصر للمزني (ت: ٢٦٤ / ٨٧٨) يتفحص ذلك بطريقة التحليل النَّصِّي التاريخي متسائلاً عَمَّن أَلْفَهَا، وأين ومتى. وينبغي برأيه إرجاع تاريخ هذه المصادر إلى عهد متأخر عما هو شائع؛ لأنها مرت بعملية صياغة ضخمة. ويرى أن قسماً كبيراً من الكتب التي رُدَّ نسبتها إلى مؤلفيها - قد أُلِّفَتْ في مناطق أخرى، فيعمل على إعادة تعيين مؤلف الكتاب والمنطقة التي كتب فيها والتاريخ الذي شاع أنه أُلِّفَ فيه^(٤).

تأثر جالدر^(٥) بآراء إكتنس جولدزير (١٨٥٠ - ١٩٢١)، وجوزيف شاخ (١٩٠٢ - ١٩٦٩)، ونيودر نولدكه (١٨٣٦ - ١٩٣٠) وبأستاذه جون وانسبرغ (١٩٢٨ - ٢٠٠٢)، وقد كتبت أبحاث كثيرة جداً سواء في الشرق أو الغرب^(٦) عن جالدر بسبب تأريخه للموطأ في كتابه الذي هدَفَ فيه لدراسة المتنِّ والوسط الثقافي والاجتماعي الذي ظهر فيه. وحين نستحضر الأعمال التي أنتجها المتقنون جالدر في مسائل مثل المنهجية التي طبقها والطريقة التي اتبعها ومقارنته لمحتوى الموطأ والمدونة وكلامه عن المواضع التي ورد فيها كل حديث من الموطأ في الكتب الأخرى وعلى رأسها المدونة، فسنجد أنه يمكن تصنيف أعمالهم فيما بينها^(٧).

(٤) انظر لتفصيلات ادعاءات جالدر: Yılmaz, Rahile, *Modern Hadis Tartışmaları Bağlamında Muvatta'daki Mürsel Rivayetler*, MÜSBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014, ss. 60-111; Yılmaz, "Norman Calder'in Studies in Early Muslim Jurisprudence Adlı Eseri Çerçevesinde Şarkiyat Literatüründe Muvatta'ın Tarihlendirilmesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2014, sayı: 24, ss. 393-407.

(٥) يوضح جالدر في صفحات دراسته الأولى أنه على منهج جولدزير ووانسبرغ وشاخ زاعماً أن نظرياتهم وجهت الأبحاث الإسلامية. انظر: Calder, *Studies in Early Muslim Jurisprudence*, Clarendon Press, Oxford 1993, ss. vii, ix.

(٦) الإمام مالك، موطأ الإمام مالك، تحقيق محمد مصطفى الأعظمي، ثمانية أجزاء، مؤسسة زايد بن سلطان آل نهيان، أبو ظبي ٢٠٠٤ ج: ١، ص: ٣٠٠-٣١٣، Hallaq, Wael B., "On Dating Mâlik's Muwatta'", *UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law*, I/1, 2001-2002, ss. 47-65; Motzki, Harald, "The Prophet and the Cat", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XXII, 1998, ss. 18-83; Dutton, Yasin, "Studies in Early Muslim Jurisprudence By Norman Calder", *The Journal of Islamic Studies*, V (1994), ss. 102-108, Dutton, "Amal v. Hadith in Islamic Law: The Case of sadl al yadayn When Doing the Prayer, *Islamic Law and Society*, III (1996), ss. 13-40, Muranyi, Miklos, "Die Frühe Rechtsliteratur zwischen Quellenanalyse und Fiktion", *Islamic Law and Society IV* (1997): ss. 224-41; Muranyi, *Die Rechtsbücher des Qairawāners Saḥnūn B. Sa'īd: Entstehungsgeschichte und Werküberlieferung*, Stuttgart: 1999; Burton, John, "Rewriting the Timetable of Early Islam", *Journal of the American Oriental Society*, 115/III (Jul.-Sep., 1995), ss. 453-462; Sadeghi, Behman, "The Authenticity of Two 2nd/8th Century Ḥanafī Legal Texts: the Kitāb al-āthār and al-Muwatta' of Muḥammad b. al-Ḥasan al-Shaybānī", *Islamic Law and Society*, XVII (2010), ss. 291-319; Fierro, Maribel, "Nuevas Perspectivas Sobre la Formacion del Derecho Islamico", *Al-Qantara* 21 (2000), ss. 511-523. Yılmaz, "Norman Calder'in Studies in Early Muslim Jurisprudence Adlı Eseri", ss. 393-407.

(٧) Yılmaz, Rahile, *Modern Hadis Tartışmaları Bağlamında Muvatta'daki Mürsel Rivayetler*, MÜSBE, (أطروحة دكتوراه لم نشر) İstanbul 2014, ss. 112 vd.

و حين نتكلم عن كتاب «*Studies in Early Muslim Jurisprudence*» لجالد الذي اختلق شبهة حول صحة كتب كثيرة مما شاع أن تأليفه قبل سنة ٢٥٠ للهجرة، فيمكن تصنيف المستشرقين في هذا الموضوع إلى ثلاثة أصناف: الذين قبلوا منهجه بكلّيته، والذين قبلوا بعضاً من أطروحاته ورفضوا بعضاً، والذين عارضوه من الأساس. ويمكن أن نذكر من المجموعة الأولى جون وانسبرغ، وباتريسيا كراون (١٩٤٥ - ٢٠١٥ م) وجوناثان إي بروكوب، وميشيل كوكو. ومن المجموعة الثانية جوينبول (١٩٣٥ - ٢٠١٠). وديفيد بويز وجون بورتون، ومن المجموعة الأخيرة ميكلوس نوراني، وأندريس گوركه وكريستوفر ميلشيرت وحلاق وموتزكي

٢. نقد من الناحية المنهجية: وائل الحلاق وتركيزه على السياق التاريخي للفقهاء الإسلامي:

تبني وائل حلاق طريقة تقويم الفقهاء الإسلامي في السياق التاريخي الذي ظهر فيه، وهو في أعماله التي جعل موضوعها الكلي تقريباً التقدُّد يجب على الأطروحات الاستشراقية بحجج قوية في إطار المهمة التاريخية للفقهاء^(٨). وحلاق الذي كتب أعمالاً مهمة في موضوعات كنشوء الفقهاء الإسلامي وماهيته يوجه انتقادات من المستوى المنهجي لرأي جالد المتناقض جذرياً مع المعلومات المتعلقة بتاريخ تأليف كتب الفقهاء القديمة، وزيادة على ذلك فإنه يحلل مُستحضراً تاريخاً تطوّر علم الفقهاء. وفي مقالته «*On Dating of Muwatta*» انتقد ادعاءات جالد التي تحوم حول نشوء الفقهاء في القرن الثالث الهجري والتي جعل مدارها تاريخ تصنيف الموطأ بالسنة ٢٧٠ هـ تقريباً^(٩). ويرى أن هذه الادعاءات التي ينبغي أن يتوقف عندها كل باحث متخصص في تاريخ التشريع ينبغي أن لا تُهمل بل وينبغي أن تُقبل أو تُردّد^(١٠).

وركّز حلاق على: أن الادعاء بأن الموطأ أُلّف في عهد متأخر يستند بنسبة كبيرة إلى مقارنة البنية الشكلية للموطأ والمدونة، وعلى أن المثال المختار لهذا الادعاء هو عبارة عن تحليل لترتيب باب - لا يتجاوز الصفحتين من الموطأ يتعلق بنجاسة الماء وأسلوبه. وذهب إلى أن المعايير التي استند إليها جالد هي أيضاً بنسبة كبيرة متعنتة واعتباطية^(١١). ويرى أن نقد جالد يستند إلى مثال ليس كافياً للوصول إلى مجموعة نتائج تتعلق بالموطأ كلاً. إضافة إلى ذلك فإنه يذكر أن التاريخ المتعلق بالحديث والذي اتخذ جالد أساساً في تحليله قد كُشف بوضوح من قبل موتزكي أنه مشبوه بل وخطأ، وزيادة على ذلك يلفت الانتباه إلى الادعاءات حول تطور الفقهاء في عهد مبكر^(١٢).

(٨) المعلومات أكثر عن وائل الحلاق انظر: Aybakan, Bilal, "Batıda İslam Hukuku Araştırmalarında Farklı Bir Ses: Wael B. Hallaq", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2004, sayı: 4 [Oryantalist İslâm Hukukçuları Özel Sayısı], ss. 149-174; Kılıç, Muharrem, "Klasik Oryantalist Söylemin İslâm Hukukuna Yaklaşımına Eleştirel Bir Bakış: Wael B. Hallaq Örneği", *Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu*, 11-12 Mayıs 2002, Adapazarı 2003, ss. 343-363.

(٩) Hallaq, Wael B., "On Dating Mâlik's *Muwatta*", *UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law*, I/1, 2001-2002, ss. 47-65.

(١٠) Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muwatta*", s. 47

(١١) Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muwatta*", s. 48

(١٢) Hallaq, "On Dating Mâlik's *Muwatta*", s. 49

وقد قال بضرورة أخذ المحتوى والترتيب العام بعين الاعتبار لتحديد تاريخ تأليف الموطأ، مقررًا أن الموطأ هو من نتاج القرن الثاني الهجري لأسباب عدة، خاصة منها احتواؤه موضوعات ليست متعلقة مباشرة بالفقه، ولعدم انتظام أسماء الكتب والأبواب وفق الطريقة المتبعة في كتب الفقه التي في العهد الذي يدعيه جالدر، ولعدم مناقشة المسائل الفقهية المختلفة تحت عناوات مرتبة كما هو معتاد، ولأنه ضيق المجال قياساً على الكتب الفقهية في القرن الثالث الهجري الذي يُدعى أنه أُلّف فيه. ويرى حلاق أن في نهاية فصول كثيرة هناك أبواباً بعنوان جوامع، وفيها مسائل فقهية مختلفة يمكن ذكرها تحت عناوات أبوابٍ أخرى، ولكن رغم هذا تُنوِّلت في الباب المسمى بالجوامع. ولم يعدّ الحلاق «الموطأ» أيضاً كتاباً فقهياً بالمعنى الاصطلاحي بسبب بعض خواصه مثل تناوله موضوع الإجارة في باب البيوع^(١٣). وفي الحقيقة إن جالدر الذي أدرك الحال التي يشير إليها الحلاق قد اعترف بذلك في مواضع من كتابه، ولكنه ربط بعض نواقص الترتيب البارزة في الموطأ بعجلة الشخص الذي أظهر هذا الكتاب وجعله مسؤولاً عن ذلك. ولعل هذا هو أكثر ادعاءات جالدر اعتباطيةً وتعسفيةً^(١٤). ويؤمن حلاق أن البنية الخاصة بالموطأ جعلته كتاباً فريداً، ويصفه بأنه كتاب ذو ترتيب ومحتوى يظهر فيه فكرٌ قديم لم يُدعم بعناية فقهية اصطلاحية^(١٥). والحلاق الذي يلفت الانتباه إلى أهمية الترتيب العام والمحتوى في تحديد زمان كتابة الموطأ. يرى أن الأدلة المتعلقة بمحتوى الكتاب حين تدرس باتزانٍ تُشير إلى أن كتابة الكتاب ليست متأخرة عن سنة ١٥٠/٧٦٧^(١٦).

ويطعن الحلاق في العلاقة التي ادعاها جالدر بين عمل أهل المدينة والواقع الأندلسي في قرطبة في تلك الحقبة الزمنية المذكورة، ويكتفٍ نقده في نقطة أخرى هي: لماذا أذن المذهب المالكي - وهو في مراحل تشكله الأخيرة وعلى وشك نضوج تكوينه المذهبي - باحتواء الموطأ هذه الأخطاء البارزة مع أنه معروف بأنه كتابٌ مؤسس الإمام مالك. ويمضي الحلاق بسؤاله قُدماً فيطعن في النتائج التي وصل إليها جالدر من خلال محتوى الكتاب وفي ادعائه التصويبي إذ يسأل: ألم يكن ثمة أحدٌ من العلماء المحققين ليجعل محتوى الموطأ ومزايه التخصصية مُقتنعة وبمستوى الكتب الفقهية الأخرى المكتوبة في نهايات القرن الثالث الهجري^(١٧). وعلى هذا فنكون قد قبلنا من البداية بأن الشخص - الذي ادعى جالدر أنه مؤلف الموطأ بعد سنة ٢٧٠ هـ - لم يستطع تأليف الكتاب بما يناسب التطورات التي في القرن الثالث الهجري وأنه فشل في إبراز فكرة فقهية مناسبة لكتب الشخصيات المشهورة في هذا القرن.

(١٣) Hallaq, "On Dating Mâlik's Muwatta", s. 50

(١٤) ويناقش حلاق أيضاً الادعاء بأن المحقق الذي نشر الموطأ هو المؤلف على أنه افتراض بحاجة للإثبات. انظر: Hallaq, "On Dating Mâlik's Muwatta", ss. 49-50

(١٥) Hallaq, "On Dating Mâlik's Muwatta", s. 50

(١٦) Hallaq, "On Dating Mâlik's Muwatta", s. 47

(١٧) يرى حلاق أن جالدر لم يسأل نفسه هذه الأسئلة بجديّة بل ولم يعترف. انظر: Hallaq, "On Dating Mâlik's Muwatta", ss. 50-51

وهناك ظاهرة كثرة الأحاديث في الموطأ وتصدير النبي ﷺ فيه، وقلة الأحاديث في المدونة وتصدير الإمام مالك فيها، فركز الحلاق على ما ولده حصر تفسيرها بـ «أن الموطأ قد أُلّف بعد المدونة» من نتائج خاطئة من ناحية تاريخ الفقه والحديث في العهد الأول. ويرى الحلاق ادعاء استعمال الأحاديث المرفوعة في الموطأ أكثر من الآثار مشبوهاً، ويُذكر أن عدد الأحاديث المرفوعة سيبدو أقل من آثار الصحابة والتابعين ومن بعدهم من العلماء نتيجة تحليل كل باب مستقلاً^(١٨).

ويؤكد الحلاق أن هناك أسباباً أخرى لعمل المقارنة بين عدد الأحاديث التي احتواها كل من الكتابين، ويوضح أن سبب عدم استعمال أحاديث كثيرة في المدونة هو عمل سحنون هذا الكتاب عمداً مراعاةً لمناسبته للنوع الذي يؤلف فيه. فيرى أن سحنون مؤلف الكتاب قد عمل هذا العمل جاعلاً منه كتاباً فقهياً يناقش المسائل المشكّلة. ويقرر الحلاق أن الفقهاء في هذه المسألة بالذات حين يتناولون المسائل المتنوعة في الكتب الفقهية لا يستعملون الأحاديث بترتيب وكثافة حين يريدون ترجيح آرائهم مبيناً أن سحنون قد اتبع هذه الطريقة كالفقهاء الآخرين^(١٩) ويبين الحلاق أن بعض الكتب الفقهية القديمة كالأم للإمام الشافعي والمختصر للمزني قد أشارت إلى الموطأ بل واعتمدت عليه، ويقرر أن ادعاء جالدر بحق الموطأ لا يتوافق والتاريخ^(٢٠). ويؤكد الحلاق أن الإشارات إلى الموطأ التي في الكتب المذكورة تقتضي وجود الموطأ قبل تلك الكتب، مُنبهاً على أن ادعاء جالدر في شأن تأريخ تأليف الموطأ سيفتح الباب لمشكلات تاريخية كبيرة جداً. فيرى أنه إذا قبل هذا الادعاء فسيصير من اللازم إعادة النظر في تاريخ تأليف الكتب الفقهية المستندة للمراجع كالأم والمختصر، بل وتاريخ تأليف ما بعدها من الكتب^(٢١). فإن افتراض أن تلك الكتب كلها قد أُلّفت بعد تاريخها المعروف يوصل إلى أن الفقهاء في القرون المذكورة رغم اختلاف مدارسهم قد تحدوا في موضوع إخفاء الحقائق حول هذه الكتب الفقهاء. وادعاء كهذا - كما يرى الحلاق - لا يمكن أن يتجاوز كونه نظريةً خيالية^(٢٢). واختلاف المدارس الفقهية خاصة واختلاف الآراء في مسائل الأصول والفروع بين الفقهاء والنزاعات الشخصية بين بعضهم تُظهر أن اتفاقاً كهذا غير ممكن. وبناء عليه فتقبل إمكانية إخفاء الفقهاء - الذين أفادوا من تلك الكتب متخذين موقفاً موحداً غير ممكن، كما إن رأي جالدر هذا في الحقيقة لا يوحى إلى أن الفقهاء وحدهم اتخذوا هذا الموقف الموحد بل وكذلك مؤلفو الطبقات والتراجم والمحدثون والفقهاء الذين رأوا الموطأ والذين شرحوه.

٣. نقد من جهة النص: هارالد موتزكي وتحليلات المصدر والمحتوى:

نشر موتزكي انتقاداته بشأن تأريخ الموطأ بخصوص حديث القطة في مقالة مستقلة بحجم كتاب

(١٨) Hallaq, "On Dating Mâlik's Muwatta", ss. 52-53

(١٩) Hallaq, "On Dating Mâlik's Muwatta", ss. 54

(٢٠) Hallaq, "On Dating Mâlik's Muwatta", ss. 55

(٢١) Hallaq, "On Dating Mâlik's Muwatta", ss. 56-57

(٢٢) Hallaq, "On Dating Mâlik's Muwatta", ss. 57-58

تقريباً^(٢٣). ويوجه فيه إلى جالدر انتقادات مهمة على مستوى المصدر والنص، ويذكر انتقاداتٍ وتقاريرٍ مهمة متعلقة بتاريخ المصنفات الحديثية وتطورها^(٢٤). فعبارة «النبى والقطة» التي في عنوان المقالة المذكورة هي التي ركز عليها موتزكي في دراسته وأسند إليها تحليلاته المهمة، وهي تمثل أساس تأريخ جالدر للموطأ. جالدر الذي أرخ للموطأ متخذاً رواية «إنهن من الطوافين عليكم والطوافات»^(٢٥) أساساً وبسبب احتواء الموطأ هذه الرواية وعدم احتواء المدونة إياها فقد ادعى بأنه قد أُلّف بعدها. فيرى موتزكي أن عدم وجود الحديث المذكور في المدونة لا يدل على أنه ليس حديثاً مروياً عن النبي ﷺ. ويرى أن الباب الذي تُنوّلت فيه هذه المسألة في المدونة - أنه هو باحتمال كبير - ويناقش المسائل التي لم يحكم فيها بحكم قطعي في الموطأ. ووجود حديث النبي ﷺ عن الكلب في الموطأ ووجوده بالمعنى فقط في المدونة يؤيد هذه الاحتمالية^(٢٦).

ويعارض موتزكي خلط جالدر لمسألتي الكلب والقطة، مؤكداً اختلاف المثاليين عن بعضهما، فيرى أن حديث القطة يناقش طهارة الماء الذي شربت منه القطة، في حين يناقش حديث الكلب صحة صلاة من علم - بعد أن صلى - أن وضوءه كان من ماء ولغ الكلب فيه. يرى موتزكي خطأ وصف جالدر هذه المسألة بأن محتواها الفقهي في المدونة أقل من حديث القطة الذي في الموطأ، ويؤيد ذلك بوجود الحديث في كتاب الواضحة لعبد الملك بن حبيب الأندلسي (ت: ٢٣٨ / ٨٥٢) المعاصر ليحيى بن يحيى وسحنون^(٢٧) فعلى الرغم من كونه كتاباً فقهياً قد كُتب قبل المدونة لم يقترح حلاً شاملاً بخصوص نجاسة الحيوانات المفترسة الأهلية - والكلب

(٢٣) انظر عن هارالد موتزكي وطريقته: Hıdır, Özcan, "Harald Motzki: Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Çalışmaları ve The Origins of Islamic Jurisprudence Adlı Eseri", İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2004, sayı: 4 [Oryantalist İslâm Hukukçuları Özel Sayısı], ss. 275-283; Karapınar, Fikret, "Harald Motzki ve İlk Dönem Hadis-Fıkıh İlişkisiyle İlgili Klasik Oryantalist Görüşe Getirdiği Eleştirisi", Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu, 11-12 Mayıs 2002, Adapazarı 2003, ss. 293-326; Kuzuşli, Bekir, İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları, Harald Motzki; Türkçesi İstanbul: İz Yayıncılık, 2011, ss. 13-62

(٢٤) Motzki, Harald, "The Prophet and the Cat: On Dating Mālik's Muwatta' and Legal Traditions", (٢٤) getirildiği İsnad ve « هذه المقالة في كتاب » Jerusalem Studies in Arabic and Islam, XXII, 1998, ss. 18-83. «Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları» (إسطنبول ٢٠١٢) ل بكر كوزو ديشلي الذي جمع فيه مقالات هارالد موتزكي وترجمها.

(٢٥) الحديث المبحوث ورد في الموطأ هكذا: وَحَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ عَنْ إِسْحَقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ حَمِيدَةَ بِنْتِ عُبَيْدِ بْنِ رِفَاعَةَ عَنْ خَالَتِهَا كَبْشَةَ بِنْتِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ وَكَانَتْ تَحْتَ ابْنِ أَبِي قَتَادَةَ الْأَنْصَارِيِّ أَنَّهَا أَخْبَرَتْهَا أَنَّ أَبَا قَتَادَةَ دَخَلَ عَلَيْهَا فَسَكَبَتْ لَهُ وَضُوءًا فَجَاءَتْ هِرَّةٌ لِتَشْرَبَ مِنْهُ فَأَضْغَى لَهَا الْإِنَاءَ حَتَّى شَرِبَتْ قَالَتْ كَبْشَةُ فَرَأَيْتُ إِلَيْهِ فَقَالَ أَعْجَبِينَ يَا ابْنَةَ أَخِي قَالَتْ فَقُلْتُ نَعَمْ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ إِنَّهَا لَيْسَتْ بِنَجَسٍ إِنَّمَا هِيَ مِنَ الطَّوَافِينَ عَلَيْكُمْ أَوْ الطَّوَافَاتِ. قَالَ يَحْيَى قَالَ مَالِكٌ لَا بَأْسَ بِهِ إِلَّا أَنْ يُرَى عَلَى فَمِهَا نَجَاسَةٌ. [الإمام مالك، موطأ الإمام مالك، تحقيق محمد مصطفى الأعظمي، ثمانية أجزاء، مؤسسة زايد بن سلطان آل نهيان، أبوظبي ٢٠٠٤ ج: ٢، ص: ٣٠-٣١].

(٢٦) Motzki, "The Prophet and the Cat", s. 25. ويرى موتزكي أن سحنون يعلم حديث القطة، ويفترض أن تلاميذ سحنون أيضاً يعرفونه.

(٢٧) Motzki, "The Prophet and the Cat", s. 27

منها- والحق أن هذا في المسائل المتعلقة بتطور مسائل النجاسة في المذهب المالكي هو كما عبر موتزكي يُضعف الرأي الذي أظهره جالدر بمقارنة المدونة والموطأ. وهذه الحالة- برأي موتزكي- تتناقض مع ادعاء جالدر بأن عدم وجود حديث القطعة في المدونة صراحةً يعني عدم علم مؤلف الكتاب بهذه الرواية. بل ووجوده بهذه الحالة برأي موتزكي يتناقض مع ادعاء جالدر بأن عدم وجود الحديث في المدونة صراحةً يعني عدم علم مؤلف هذا الكتاب بهذه الرواية. بل ووجود هذا الحديث في كتاب الواضحة يلغي هذا الادعاء من أساسه.

ويرى موتزكي أن النقاط التي يهتم بها مؤلفا الموطأ والمدونة في موضوع النجاسة تختلف عن بعضها. فصاحب المدونة لا يتقيد كثيراً بالموطأ ويركز على المسائل التي تحتاج إلى زيادة شرح في حين لا يمكن القول: إن الإمام مالك قد هدَفَ لمثل هذا في الموطأ^(٢٨). بل ويمكن القول إن النقطة الأساسية التي اهتم بها سحنون في المدونة هي وجود رأيه الفقهي هو وليست وجود روايات الإمام مالك.

يستحضر موتزكي الطبيعة الخاصة بالمصنفات الحديثية وأهداف كتابة الكتب ويرى أن الاختلافات التي تظهر بمقارنة محتوى الموطأ والمدونة وترتيبها تستند إلى أسباب مختلفة عن الأسباب التي ذكرها جالدر. ويرى أن الكتابين المذكورين لم يؤلِّفاً بهدف واحد، وأن جالدر مدركٌ لهذا الاختلاف^(٢٩)، ويرى أيضاً أن الموطأ لا يهدف لإيجاد حلول شاملة للموضوعات القانونية مثل الكتب الفقهية. أما المدونة فتهدف لجمع آثار الإمام مالك وأسلافه. ويرى أن الموطأ يهدف لجمع أحاديث محددة متعلقة بالأحكام- لم ير الإمام مالك في روايتها إشكالاً- بدءاً من بداية الإسلام، في حين اختصت المدونة بالأراء الفقهية للإمام مالك وطلبته كسحنون، واختلفت عنه بكونها كتاب أحكام أكثر^(٣٠).

بين موتزكي في مقالته التي تناول فيها انتقاداته لتأريخ الموطأ أن الرواية المذكورة هي في السنن الأربعة وهو يرى ضرورة إجابة جالدر على هذا السؤال: كيف لحديث ظهر أول مرة في مدينة قرطبة في الأندلس سنة ٢٨٠ تقريباً أن يكون في كتب ثلاثة عاش مؤلفوها وتوفوا بين (٢٧٠ - ٢٨٠) في البقاع الشرقية من العالم الإسلامي^(٣١)؟ ويتخذ موتزكي من تحليل المتن والإسناد طريقةً من طرائق تأريخ الحديث ويطبّقها في دراساته بكثرة، وأهم نتائجها في هذه المقالة: أن الإمام مالك هو من ترجع إليه الرواية كلها في المصادر التي خرج فيها

(٢٨) Motzki, "The Prophet and the Cat", s. 28-29.

(٢٩) يرى موتزكي أن عبارة جالدر: «إن الموطأ قياساً بالمدونة لا يبدو متناً قانونياً» تؤيد أنه مدرك لذلك: Motzki, "The Prophet and the Cat", s. 21.

(٣٠) Motzki, "The Prophet and the Cat", s. 21.

(٣١) Motzki, "The Prophet and the Cat", ss. 30-31. والحق أن محمد مصطفى الأعظمي الذي يبين أن الحديث موجود في كتب كثيرة جداً من كتب العهد المبكر يسأل سؤالاً مشابهاً، انظر: موطأ الإمام مالك بتحقيق محمد مصطفى الأعظمي ٨ مجلدات، مؤسسة زايد بن سلطان آل نهيان، أبوظبي ١٤٢٥/٢٠٠٤. ج: ١، ص: ٣١٠. وللاطلاع على آراء الأعظمي ونقده لجالدر بالتفصيل يُنظر: Yılmaz, Rahile, Modern Hadis Tartışmaları Bağlamında Muvatta'daki Mürsel Rivayetler, MÜSBE İstanbul 2014, ss. 64-68 ("Muhammed Mustafa" (أطروحة دكتوراه غير منشورة) el-A'zamî" başlığı).

الحديث. وأما النتيجة الأخرى التي وصل إليها فهي أن اختلاف الرواية في أسماء الرواة وفي بعض النقاط في نصوص الحديث تجعل كونها متتحلة غير ممكن. ويرى موتزكي أن تأريخ حديث القطعة بما بعد سنة ٢٧٠هـ سيؤدي لمشكلات أكبر إذا أخذت الكتب المؤلفة قبل الكتب الستة بعين الاعتبار. لأنها في أحد عشر كتاباً من كتب العصر الأول غير رواية يحيى بن يحيى للموطأ: سنن الدارمي (ت: ٢٥٥/٨٦٨) ومسند أحمد ابن حنبل (ت: ٢٤١/٨٥٥)، وقسم من رواية سويد بن سعيد (ت: ٢٤٠/٨٥٤) للموطأ، ومصنف ابن أبي شيبة (ت: ٢٣٥/٨٤٩)، وكتاب الواضحة لعبد الملك بن حبيب (ت: ٢٣٨/٨٥٢)، المعاصر للموطأ ليحيى بن عبد الله بن بكير (ت: ٢٣١/٨٤٥ - ٨٤٦)، وكتاب الطهور لأبي عبيد القاسم بن سلام الهروي البغدادي (ت: ٢٢٤/٨٣٨)، وقسم كبير من رواية عبد الله بن مسلمة القعنبي (ت: ٢٢١/٨٢٦)، ومسند الحميدي (ت: ٢١٩/٨٣٤)، ومصنف عبد الرزاق (ت: ٢١١/٨٢٦)، وكتاب الأم للإمام الشافعي ورواية الإمام الشيباني للموطأ^(٣٢).

ويؤمن موتزكي بضرورة دراسة أطروحة جالدر عن تاريخ الكتب الفقهية التراثية، ويرى أن الخطأ في تأريخ هذه الكتب سيكون له أثر كبير في المعلومات والآراء الناتجة عن تلك الدراسات^(٣٣). ويشير موتزكي إلى المعلومات والتاريخ المذكور في كتب التراجم والطبقات بشأن تأريخ الموطأ، ويتخذ هذا التاريخ أساساً في دراساته. ويؤيد موتزكي ما نقرره من عدم ثقة جالدر بالتواريخ المدّعاة لكتابة الكتب المنقولة بالسند نتيجة تعامله الشكّي المفرط تجاه العلم المنقول بالسند. فيرى أن موقف جالدر الجائر تجاه الأسانيد والروايات التي في الكتب التي بحثها دفعه لردّ المعلومات التي من الممكن أن تفيده في تحديد تاريخ تأليف الكتب المذكورة، بل وتجاهلها^(٣٤). ويرى أن جالدر يمكن أن يقوم الأمر تقوياً مختلفاً جداً لو أخذ الأسانيد بعين الاعتبار مُثلاً لذلك بكتاب الاعتكاف الذي حوى إحدى عشرة رواية لم يروها يحيى بن يحيى عن الإمام مالك مباشرة، وإنما بواسطة زياد بن عبد الرحمن (ت: ١٩٣/٨٠٨ - ٨٠٩)^(٣٥). ويتنقد موتزكي تصرف جالدر المعاند إذ إنّه على الرغم من علمه بهذه الحال وبالتوضيح المخصص في الكتب عن حياة الراوي لم يأبه لهذا^(٣٦). بل ويضيف أن هذه الظاهرة التي وقعت في الإسناد من الممكن أن تؤخذ على أنّها علامة على أن الأسانيد غير مختلقة. فلو كان الذي ادعى جالدر أنه ألف الموطأ فيما بعد موجوداً قد وضع رواية يحيى بن يحيى عن الإمام مالك لجعل ذلك في الكتاب كله، ولما أضاف هذه الروايات الأحد عشر ليحيى بن يحيى عن شيخه زياد بن عبد الرحمن في كتاب الاعتكاف^(٣٧).

(٣٢) Motzki, "The Prophet and the Cat", ss. 33-34

(٣٣) Motzki, "The Prophet and the Cat", s. 18

(٣٤) Motzki, "The Prophet and the Cat", s. 21

(٣٥) يفسر موتزكي وجود زياد بن عبد الرحمن بين الإمام مالك ويحيى بن يحيى في السند بما يناسب ما في كتب الطبقات من عدم سماعه هذه الروايات الأحد عشر من الإمام مالك مباشرة. فقد نقل يحيى بن يحيى هذه الروايات الأحد عشر من هذا القسم من الموطأ عن شيخه زياد بن عبد الرحمن لأنه لم يحضر درس الإمام مالك. Motzki, "The Prophet and the Cat", ss. 22-23.

(٣٦) يؤكد موتزكي أن جالدر وإن كان له توضيح ما بشأن هذه الظاهرة الغريبة فلن يكون موثقاً بقدر التوضيح الذي في المصادر الإسلامية: Motzki, "The Prophet and the Cat", ss. 22-23.

(٣٧) Motzki, "The Prophet and the Cat", s. 23

النتيجة:

يسند جالدر النتائج التي وصلها إلى أساسين: أولهما أن مسألتَي القطعة والكلب هما مسألة واحدة. والثاني أن حكم حديث القطعة من الناحية الفقهية يعدُّ أقدم.

وقد أخذ الحلاق وموتزكي - وهما من الباحثين الناقدين - على جالدر مآخذ مهمة فهم يرون أن هذين المبدئين في الحقيقة لا يوصلان إلى النتائج التي وصل إليها. وقد ركز الحلاق نقده لجالدر على الجانب المنهجي غالباً مستحضراً تاريخ تطور علم الفقه. أما موتزكي فقد سرد مآخذه وتحليلاته متبعاً طريقة تتخذ المحتوى والمصدر أساساً.

وانتقادات الحلاق التي لها أثر مباشر على تأريخ الموطأ هي في الحقيقة مهمة لطعنه في صحة استنتاجات جالدر عامةً. ولكن الحلاق الذي خصص قسماً كبيراً من أعماله لنقد الأنموذج المعرفي الاستشراقي كان يتوقع منه تحديد الجوانب المشبهة لشاخث في طريقة جالدر ونقدها. وأسلوبه في الحقيقة جديرٌ بالذكر بسبب إظهاره الاستمرارية العلمية والفكرية داخل الأنموذج المعرفي الاستشراقي. لن يكون من الخطأ القول: إن طريقة جالدر تشبه طريقة شاخث بسبب خصائص عدّة. فعدم وجود رواية في كتاب مع الحاجة إليها يدلُّ حسب طريقة شاخث على أن الحديث لم يكن موجوداً حين ألف هذا الكتاب. هذا في حين لم تُبيِّن الأدلة المقتنعة على صحة هذا الادعاء، كما لا يبدو إثبات هذا ممكناً حقاً بواسطة المصادر التي وصلت إلينا من القرون الثلاثة الأولى والتي لا نعرف حالتها الكاملة النهائية.

ويتم موتزكي في تأريخ الحديث بالإسناد على الأقل كاهتمامه بالمتن ويستعمله في دراساته وأفضل مثال عن استفادته من المعلومات التي في كتب الطبقات والرجال هو آراؤه في تأريخ الموطأ. حيادية موتزكي تجاه المعلومات المسندة وتجاه الكتب المؤلفة على أساس هذه المعلومات سهّلت له الاستفادة من الكتب المذكورة كما مكّنته من الاستفادة من المعلومات التي قدمتها عن المسائل الحديثية المتنوعة وعن حياة الرواة؛ ولهذا السبب فإن الطرق المختلفة في اعتماد المعلومة المنقولة بالسند الذي يجوي أسماء الرواة قد لعبت دوراً حاسماً بين المستشرقين في موضوع الثقة بالمدونات التي ألفها العلماء المسلمون كما أنها دافع مهم في تناول الباحثين المسلمين أيضاً الكتب التي كتبها المستشرقون.

إن جالدر في كتابه الذي حوى أفكاره التي تبناها قد بقي في إطار ما يمكن أن نسميه المبادئ المؤسّسة للأنموذج الاستشراقي. ومن الممكن أن نقول: إن أهم المسائل التي أهملها الباحثون الذين وجهوا نقدهم لادعاءاته بشأن الموطأ - باتخاذهم نقاطاً معينة أساساً - هي هذه.

ووصل جالدر إلى بعض النتائج لتأثره بـ (شاخث) وقبوله تقريراته المتعلقة بمدارس القانون القديمة في أوريكينز على أنها معلوماتٌ مسلمةٌ. وجالدر الذي - لا يثق بنقل المعلومة المسندة - لا يثق بالكتب المنقولة بالأسانيد ولا بمسيرة تأليفها.

ومن نافلة القول إن الأطروحة القائلة إن «الأسانيد يظهر فيها النمو والزيادة في نهاية السند وأن ما فيها من العيوب يُزال مع الزمان» والتي طرحها (شاخث) وطوّرها (جوينبل) هي من أكثر ما تأثر به جالدر، ونظر في إطارها لتاريخ الحديث والفقه وهي الادعاءات التي قرأ من خلالها الكتب المؤلفة في القرون الهجرية الثلاثة الأولى.

ومن الغريب عدم تنبيه الحلاق وموتزكي كليهما على هذه الادعاءات الاستشراقية الأساسية، والتي يبدو أثرها في دراسة جالدر. ف (شاخت) والباحثون الماضون على طريقه من المدعين أن الروايات المرفوعة حملت قيمة الدليل في العصور الفقهية التالية- يتساءلون دائماً في أذهانهم عن صورة الإمام مالك الفقهية في المدونة وصورته ناقلاً الأحاديث والآثار في الموطأ. فيرى جالدر أن البحث في الأحاديث مصدرًا شرعياً هو تطورٌ ظهر بعد العهد المعروف بأنه تاريخ تأليف الموطأ؛ فلهذا السبب يرى أنه ينبغي نسبة الموطأ إلى زمن كتابة المدونة. هذا وكَوّن الإمام مالك فقيهاً بالنسبة لتاريخ الحديث والفقه في العصر الأول واضحٌ جداً زيادةً على أنه ناقل الأحاديث والآثار في الموطأ في الوقت نفسه.

المراجع العربية:

- الإمام مالك، موطأ الإمام مالك، تحقيق محمد مصطفى الأعظمي، ثمانية أجزاء، مؤسسة زايد بن سلطان آل نهيان، أبو ظبي ٢٠٠٤/١٤٢٥.
- الماتريدي، عبد الحكيم، تاريخ تأليف المصادر الفقهية القديمة عند المستشرقين نورمان جالدر ورد بعض المستشرقين عليه، الدراسات الإسلامية، ١/٤٤، إسلام آباد ١٤٣٠/٢٠٠٩، ص: ١٤٥-١٧٨.

المراجع الأجنبية:

- Ansari, Zafar Ishaq, "The Authenticity of Traditions: A Critique of Joseph Schacht's Argument e Silentio", Essays on Islam: Felicitous Volume in Honour of Muhammad Hamidullah, I-II, ed. Hakim Mohammed Sa'îd, I, Hamdard Foundation Pakistan, Karaçi 1992, ss. 244-255.
- Aybakan, Bilal, "Batıda İslam Hukuku Araştırmalarında Farklı Bir Ses: Wael B. Hallaq", İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2004, sayı: 4 [Oryantalist İslâm Hukukçuları Özel Sayısı], s. 149-174.
- el-A' zamî, Muhammed Mustafa, On Schacht's Origins of Muhammadan Jurisprudence, King Saud University, Riyad.
- Calder, Norman, Studies in Early Muslim Jurisprudence, Oxford: The Clarendon Press, 1993.
- Goldziher, Ignaz, Muslim Studies (Orientalist Studies), I-II, ed. S. M. Stern, çev. C. R. Barber-S. M. Stern, George Allen & Unwin Ltd., London, 1971; Chicago 1966-1973.
- Hallaq, Wael B., İslam Hukukuna Giriş, çev. Necmettin Kızılkaya; ed. Onur Atalay, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2014.
- "On Dating Mâlik's Muwatta", UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law, I/1, 2001-2002, ss. 47-65.
- Hıdır, Özcan, "Harald Motzki: Hayatı, İlmi Şahsiyeti, Çalışmaları ve The Origins of Islamic Jurisprudence, Adli Eseri", İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2004, sayı: 4 [Oryantalist İslâm Hukukçuları Özel Sayısı], s. 275-283.
- Juynboll, G. H. A., "Some Notes on Islam's First Fuqahâ' Distilled from Early Hadith Literature", Arabica, XXXIX/ 3, 1992, s. 287-314 ("Erken Dönem Hadis Literatüründen Hareketle İlk Fukaha Hakkında Bazı Mülâhazalar", çev. Rahile Yılmaz, HTD, VII/1, ss. 121-144).
- Karapınar, Fikret, "Harald Motzki ve İlk Dönem Hadis-Fıkıh İlişkisiyle İlgili Klasik Oryantalist Görüşe Getirdiği Eleştiri", Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu, 11-12 Mayıs 2002, Adapazarı 2003, s. 293-326.
- Kılıç, Muharrem, "Klasik Oryantalist Söylemin İslâm Hukukuna Yaklaşımına Eleştirel Bir Bakış: Wael B. Hallaq Örneği", Oryantalizmi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu, 11-12 Mayıs 2002, Adapazarı 2003, s. 343-363.
- Kızıl, Fatma, Müşterek Râvî Teorisi ve Tenkidî, İSAM Yayınları, İstanbul 2013.
- Oryantalistlerin Hadislerin Menşeiini Tespite Yönelik Yöntemleri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) UÜSBE, Bursa 2005.
- Kuzudişli, Bekir, "Hadith of Man Kadhaba 'Alayya and Argumentum e Silentio", HTD, V/2, 2007, ss. 47-71.
- İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları, Harald Motzki; Türkçesi İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Motzki, Harald, "The Prophet and the Cat: On Dating Mâlik's Muwatta' and Legal Traditions", Jerusalem Studies in Arabic and Islam, XXII, 1998, ss. 18-83.
- Schacht, Joseph, "A Revaluation of Islamic Traditions", Journal of the Royal Asiatic Society, 1949, ss. 143-154 ("Hadislerin Yeniden Değerlendirilmesi", çev. İshak Emin Aktepe, HTD, 2007, V/2, ss. 135-144).
- The Origins of Muhammadan Jurisprudence, The Clarendon Press, Oxford, 1975.
- Yılmaz, Rahile, Modern Hadis Tartışmaları Bağlamında Muvatta'daki Mürsel Rivayetler, MÜSBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014.
- "Norman Calder in Studies in Early Muslim Jurisprudence Adli Eseri Çerçevesinde Şarkiat Literatüründe Muvatta'ın Tarihlendirilmesi", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 2014, sayı: 24, s. 393-407.
- Yücel, Ahmet, Oryantalistler ve Hadis (Yaklaşımlar-Değerlendirmeler-Literatür), İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2013.